

בבבל השתוקקו בעת ההיא לעבר שנים ולקבוע חרשים לעצמם, וגם היתה זאת התשוקה יוצאת לפעולת אדם על ידי חנניה בן אחי ר' יהושע אשר קבע בית דין בנדר פקודי¹ לולא התירידו עליו רשב"ג וב"ד תרדה גדולה עד כי שב ממועצותיו. ונוסף על זה הוא מלבר ר"מ שקבע ישיבתו בחמתא וגם במבריה, גם ר"ש קבע ישיבה בתקוע, ור' יוסי בצפורי, ור' אלעזר בן שמוע במקומו, ולפי הנראה היה גם ר' יהודה קובע ישיבה לעצמו באושא, וכן גדלו ורבו הישיבות בכל הארץ, והנה כל אלה ראשי הישיבות שמרו לישיבתם את כל תוקף מעמדה העצמי ודרשו ויסדו הלכות מגלי שעות אל הסכמת בית דינו של רשב"ג. והן אמת כי תחת מעמדים כאלה הריחו נבולות התורה שבעל פה, וחגדל מעשיה שבע כימי קדם, אבל גם עתה היתה מבוכתה, כי נאמנו מאד דברי ר"ש בן יוחאי בעת הזאת: יושמנו לבקש דבר ה' ולא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה כמקום אחד (שבת קל"ח:). ואף לא ארכו הימים והנה המבשלה הזאת ורפיון ידי הנשיאות עברו נבולות ורבי יהודה בנו של רשב"ג עוד בחיי אביו ראה זאת בעיניו וכבר אז חשב מחשבות לקחת המבשלה הזאת תחת ידיו, ולחוק ולאמץ כח הנשיאות להרים תקפה ותפארתה. ואמנם כן כי סבות שונות ומקרים נאותים התחברו יחד והצליחו תפצו לבצע מעשהו והמחשבה הטובה אשר חשב על היהודים להציל אחדות תורתם מהמבוכה הנוראה אשר הביאו בה המחלוקות, ולתת בידם משנה כללית אשר הביא במחברת את תרומת המדות והתורות של כל החכמים שקדמו לו וגם אשר חיו ופעלו בזמנו. אמנם את הקלוקל אשר הסבו המריבות והמחלוקות אך יכול לעכב במרוצתו אבל לא להכחידו מן הארץ. כי תקותו לא באה ועצתו לא נמלאה כי במשך הזמן היה עמלו לאין והמחשבה אשר השב לטובה הגיאו הבאים אחריו. תחת להבין וליסד אחדות התורה עוד היתה פעולתו ענין חדש לחילוק הדעות והרבות המבוכה בין הדורשים כאשר תחזינה עינינו בפרקי הזמן הבאים לקראתנו.

ספר עשירי

רבי יהודה, חבריו וקצת תלמידיו, הלכה מדרש אנדה ספר המשנה תוספתא מכלתא ספרא ספרי כרייתא אבות דר' נתן. מסכת חצוניות, שבע מסכות קטנות, מגלת תענית, סדר עולם פרק החתימה.

פרק תשעה עשר

רבי יהודה הנשיא.

אחרי מות מקצת זקני הדור הזה החליף רשב"ג — מסבה לא נודעה לנו — את מקום מושבו וישב בשפרעם הקרובה לאושא. שם יסד בית מדרשו ובמסכתו היה ר' יהושע בן קרחה (ב"מ פ"ד:). אם נתבונן במשך ימי נשיאותו נמצא כי כמעט מימי הלל לא היתה נשיאות רבות המבשולים כנשיאותו. מלבד כל התלאות אשר הלאוהו החכמים הלא רוב ימיו נפשו דלפה מתונה על שבר בת עמו. כי אם גם במות אדריינוס שבה

נפשם

1) מעשה דחנניה ע' ברכות (30.) ומהדרין (לב:). חנניה נכשל במינות ור"י דורו הכיר בו כי נלכד ברשתם ע"כ שלחו לכבל הרחק מן המינים ע' קהלת רבה פ' כל הדברים ינעים. בראבנן נפש עוב א"י (ספרי דאה פ' מ'). ואמר על עצמו שלא הניח כמותו בא"י. וכבר כימי ר"ג הורה תיראה והיה הדבר רע בעיני ר"ג וכל ספק מפני שלא היה מוסמך עד שר"י פייסו לר"ג ואמר שכן אחיו מפיו הורה (נדה כד:). הלכות ומדרשים לא נמצאו ממנו רק מעט. ע' ירושין (בג:), כתובות (פס:), שבעות (לח:), בשם ר' אלעזר המודעי, תוספתא פאה פ"ג. ומדרשים ממנו פשוטים: ע' חגיגה (י:), מכלתא בא פס"ז, ספרי נשא פי' מ"ם, שם קרח פי' קס"ו, וע' ירושלם שקלים פ"ו.

נפשם למנוחה מעט ואנמונינום פיאוס אשר בא אחריו למלוכה תחזור נזרתו בהשתדלות יהודה בן שמוע (ר"ה י"ט. נרעץ ח"ד 199) עוד פעם אחד פעם שזנאי נפשם ירדפום בסערה, ובצדק אמר: אם באנו לכתוב הצרות אין אנו מספיקים (שבת י"ג:). כי בימי הקיסר שמלך אחרי אנמונינום פיאוס נזור שנית על המילה. ולפי מקור אחד גם על השבת נזרה והתמדה הנזרה עד שבהשתדלות ר"ש בן יוחאי ור' אליעזר בר' יוסי נתבטלה. (מעילה י"ו.). ויהי אחרי מות רשב"ג מלא בנו רבי יהודה את מקומו. הוא ר' יהודה הנזכר בכנוי "הנשיא" ולרוב בשם רבי סתם או גם רבינו והבאים אחריו כנוהו גם בשם רבינו הקדוש. כמקרה כל הנדלים בן קרהו כי תלו בחיו הגדות שונות ⁽¹⁾. בעוד נזרת אדריינוס בתקפה נולד: (ע"ז י': בתוס' מן המדרש). ואמרו ביום שמת ר"ע נולד רבי (קדושין ע"ב: ב"ר פנ"ח וס' קהלת פ' וזרה השמש), מקום מולדתו לא נודע. חנוכו היה כיאות לאיש הנועד לפקידה גדולה. מבחירי המורים עמדו לימינו ללמדו תורה. ואביו הדריכו גם בנתיבות חכמת התבל. הכנות טבעיות טובות היו נחלתו, ותשוקתו עזה לתורה ולחכמה, על כן כבר בנעוריו כבר פרוי, ויהי לאיש חכם עוד בטרם בואו כאנשים. רבו המוכחים היה אביו, כי כן דרך בני הנשיאים מאז שלא היו נודדים משיבה לשיבה, מלבד אביו עוד היה לו מורה מיוחד בביתו והוא ר' יעקב בן קורשי (ירוש' שבת פ"י ה"ה ובכ"מ). ואשר הלך לפרקים גם לשיבת ר' יהודה באושא, ואל ר"ש לתקוע, ולשיבה הגדולה של ר' אלעזר בן שמוע בעבור זה לא היה תלמידם כאשר חשבו האחרונים כי נסיעתו לאלה השיבות היתה לה סבה אחרת כמו שיבואר. כי כמו שברור הוא שלא היה תלמיד ר"ש אף שהלך לשיבתו אף כן לא היה תלמיד לכל שאר החכמים הנזכרים (ירוש' שבת שם). באהבה רבה דרש בכתבי קדשנו והתאמץ להאדיר השפה העברית, ורע עליו המעשה בראותו שהיהודים מדברים בלשון עלגים חציו עברית וחציו שאר לשונות (ב"ק פ"ב:). הלשון המדוברת בביתו היתה עברית צחה עד שגם משרתיו היו למורים לדבר צחות (ר"ה כ"ו: מגלה י"ח. ירושלמי שביעית פ"ט ה"א, מגלה פ"ב ה"ב). כאביו בן-גם הוא למד בחכמת המבוגר ⁽²⁾. בעושר היה גדול כאחד השרים (שבת ק"ג:), אך הוא לנפשו לא נהנה מרוב עשרו אף באצבע קטנה (כתובות ק"ד:), ותחת זה היה מפור בכל עת לתכלית החסד להספיק מהוגו חכמים ותלמידיהם וכלכל עניים בשעת דחק (ב"ב ח'). עמדתו בעמו ויחסו אל הממשלה דרשו מאתו לנהוג נשיאותו ברמים ואף על כן הגדיל מעשיו בביתו כאחד השרים (ברכות ט"ז. נ"ג: שבת נ"ב. ק"י: קב"א: קב"ב. ירוש' דמאי פ"א ה"ב). בקרבתו למלוכה היה נפלא מכל הנשיאים לפניו. אחד מהקסמים

האנמונינום

(1) כ"ט נחלק רבי בנכדיו ר"י נשיא ותערובת הנפוס הוא נרמה שעוריה. וכבר האריך נרעץ ח"ד 540 בדבר זה ור"ס בדה"ט 192 ובמבוא לירושלמי. אבל ראיות נרעץ ספריות על המדה. מש"כ שנית רבי מכון על ר"י הנשיא תמיד ובי"ט ר"ס עוד צריך ראה כי כמו שביית הלל מכון על נשיאים אחר הלל ובית ר"ג גם על רשב"ג כן בית רבי אפשר לומר גם על הנשיאים אחרי רבי, וכך משמע בירושלמי שקלים רפ"ח וחלה פ"ג ה"ו וע' בהחלוץ ח"ג צד 124. ובמדרגות לא בא זה החלק רק בדברי האחרונים אבל בזמנו לא קראו את ר' יהודה נשיא, רכ"ז: וכך מורים דברי ירושל' בסנהדרין פ"א ח"י דקאמר על הא דאמר ר"ש בן מנסיא כל המדות שגנו חכמים בצדיקים נתקיימו ברבי ובני וא"ר אבהו הוא רבי הוא ר' יהודה הנשיא הוא רבינו ראינו דרבי הוא רק ר"י הראשון. אבל אין שיהיה ברור שנתלמד לעצמם ר"י הנשיא בר"י נשיא כן בכלל בין בירושלמי ויש להתייחס עוד שם פ"א כגון דברים בשם רבי ואינם לו אלא שושנים שם האומר או נכתב בנוסחיו רבי' והוכנה על אזה חכם ששמו מתחיל ביו"ד. כמו בפסחים (סא.) רבי ואמר לשון מורים ובמבילתא בא פ"ג ה"י ר' יאשיה וכו' בירוש' פ"ח ה"ג, שם במבילתא פ"י רבי ואמר מקולס וצ"ל ר' ישמעאל. מנהדרין (ענ.) ופסחים (כח:) תנא דבי רבי כ"ל שצ"ל דבי ר' ישמעאל כדמוכח במבילתא משפטים פ"ג. ובמנחות (ג:) נחלק רבי בר' יהודה ע"י ת"כ צו פ"ד, וכיוצא (בב' יוסי ע"י פיה פ"ג מ"ו). וכן בתוספתא כתובות פ"א ר"א אם נסתיר וכו' צ"ל ר' יוסי וכו' ביבמות (קא:). ובתוס' בכורות פ"ה רבי פוסל וצ"ל ר' יוסי כדמוכח שם וע' בבב' (מה:).

(2) ע"י ברכות (סד:) כל שהיא כביצה ביצה טובה הימנה. יוסא (כח:) אינו דומה תימור של לבנה וכו'. שם (פא:) חומץ משיב את הנפש. פסחים (צד:) חכמי ישראל אוסרים ביום חמה מהלכת למטה מן הדקיע ובלילה למטה מן הדקיע וחכמי אי"ה אוסרים ביום חמה מהלכת למטה מן הדקיע ובלילה למטה מן הדקיע. וכן בתוספתא מדרבינו וע' יבמות (ס:).

האנונימיות היה אתו בכרית האהבה והשלום⁽¹⁾, ונראה מאד כי זה הרוח הטוב פעל גם להיטיב על מצב היהודים הסדני, והוא שעמדה לו להכין ולסעד עניני נשיאותו בהשקט, כי הוא נתנה לו הסנוחה הרצויה להשלים את בנין חכמת התורה אשר נתעכב פעם אחר פעם בימי המצוקות והרדיפות. אבל עם כל התפארת והכבוד אשר היו נחלתו לא נבה לבו ולא רמו עיניו. אין אחד מכל החכמים אשר נתן יקר ותהלה לחבריו כמורו במקום אשר יאתה תהלה. בפה מלא הודה ולא בוש לאמר כי ר' שמעון בן אלעזר גדול ממנו בתורה (ב"ס פ"ד), על ר' חייא חברו ותלמידו הגדול מהללו וקראו: סארי' מרחק איש עצתי (מנחות פ"ח); אדם גדול אדם קדוש (ב"ר פל"ג), וכן בכל עת מצוא נתן תהלה וכבוד לכל החכמים והתלמידים⁽²⁾ ויהי משל בפיו: הרבה למדתי מרבתי ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכלם (מכות י'). ובצדק אמרו עליו במותו: משמת רבי בשלה ענוה ויראת הטא (סוף סוטה).

מדת הטוב והחסד הזאת היתה גם מדתו בהנהגת נשיאותו. בהשכל ודעת שפט על מעשה בני אדם ולא הרשיע על נקלה מעשה אשר לא כדת. פעם אחת דברו לפניו באיש עני אחד מורה ילדים ונתנו בו דופי על אשר מלאו לבו ללול באיסור שביעית. האיש הובא לפני רבי. אמנם איך שפט רבי משפטו? גער בשוטני נפשו ואמר: ומה יעשה זה העלוב? הלא מה שעשה לא עשה כי אם להחיות את נפשו (ירוש' תענית פ"א ה"א). משפטו הזה לבדו יספיק להראותנו כי ר' יהודה הנשיא לא רצה לעשות ההורה והדת למעמסה. אמנם אם באמת ובתמים נבניה בהוראותיו נמצא כי הרוח הזה היה מושל כמעט בכלנה. הן כמה דברים היה משנוי העתים והלף המעמדים למשא לעם בלא יוכלו שאתו כמקדם. האחד מהם היה איסור שמיטת הארץ. הלא כבר ר"ג וקנו ראה כמה גדול הלחץ אשר הוא לוחץ את ישראל והיקל קצת לצורך זמנו, אבל בימי רבי עוד הגדיל המצוק וירב העוני ויעץ עליו לבו להתיר השביעית מכל וכל, האמנם כי לא הצליח חפצו בידו בשלמותו כי ר' פינחס בן יאיר החסיד עמד נגדו לשמנו ולא עצר רבי כח לעמוד נגדו כי דבריו נשמעים לפני המון העם ומוראו עליהם, ומי יוכל לדון עם רעיון רוח העם (ירוש' דמאי פ"א, תענית פ"ב) אבל בכל זאת התיר קצת דברים בשביעית אשר היו באיסור עד זמנו, וכן לענין המעשרות עשה הקנות להקל את עולם. הוא התיר בית שאן, וקסרין, בית גוברין, וכפר צמח בין לענין מעשר בין לענין שביעית (ירושלמי דמאי פ"ב) ועוד התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד (שם ושביעית ספ"ו) ולא שעה אל דברי המערערים בדבר הזה, כי אף שאחיו ובית אביו חברו עליו והכל מליונים עליו, דתם הוא בשתי ידים, באמרו העמרה הזאת הניח לי הקב"ה להתעמר בה. ומה היא העמרה? הוכות אשר נצפנה לישירים בלכותם לדרוש טובת העם כצרכי הזמן. כי אם בימי קדם היה זכות לקיים האיסור הנה עתה הוא זכות לבטלו כי כן דורש הזמן⁽³⁾. גם קצת דברים התיר שלא להמריח בני אדם (ברכות כ"ז: ל'). ובפרט

אמר

(1) המקור לא פ' איה אנונימיות היה אוהבו לדעת הר"ר ש"ר היה מרקס אוריליאוס ולדעת ר"ר לוציאוס פירוס הקיסר השני למרקס אוריליאוס ולדעת יאסם קאראקאלא או הליונבל, אך לנו אחת היא מי היה, אבל ברור הוא שאנונימיות אחד היה אוהבו ושלא כדון מכתשי נרעץ את כל זה, כי אף אם נסיל ספק במקורות מאחרים לא נוכל לעשות פלסטר כמה ברייתות ולא נעשה כמה חכמים מבני זמנו של רבי בדאם. בע"ז (י): תניא בברייתא: מלכיה וכו' פרס לאנונימיוס וכו', רומן על הרוח בין רבי ואנונימיוס. וכן רומית ברייתא בנדה (מה). ת"ר מעשה ביוספטי וכו'. ור' חנניה (כל"ס חנניה בן חסא) אמר, רבי היה לוקח קישואין בכחות למלכות (ירוש' פ"ש פ"ד ה"א) וע"פ בירוש' כנלה פ"א ופ"ג ובבבלי ברכות (נו): בכל אלה המקומות מעידים בני זמנו על קרבתו לאנונימיוס.

(2) ע' ירוש' יבמות ספ"ב שאמר לבני סבנאי על לוי בר ספי' בחייבין גברא רכותי והיבית לכון. ובהנהגה (ה). בעובדא עם האי צורבא מרבין ע"ש. וע"פ בחולין (ז): וירוש' דמאי פ"א ה"ג במאורע עם ר' פנחס בן יאיר והנעתה לפניו.

(3) זה היה טעמו של רבי בהתיר הזה כן כוכה כמה שהביא יש ראה מענין נחש הנהשה שהעמיד משה ובטלו: הנהגה וכתתו ובערו מפני שביטוי היה למוקש לעם ע"כ ראוי לבטלו אף שהוא הקת משה כי כן ר"ר חזיו

אמר לענין התענית שאין מטריחים את הציבור יותר מדי (תענית י"ד:). ובלי ספק שטמעים הוה הקיל הרבה מאד לענין ערובין (ירוש' ערובין פ"ה ה"ז ובבלי שם ס"א.), וקבל ברצון שיטת ר"ש להתיר מוקצה בשבת (שבת מ"ה: ביצה כ"ו). והורה כן לרבים (שבת מ"ו: כי המוקצה מטריח יותר מדי. עוד דברים אחרים התיר למען הסיר הנזק משלום המשפחה והבית (ירוש' כבורים פ"א ה"ה, יבמות פ"ה ה"ב ובבלי ס':). תקנה גדולה חשב לתקן והיא שבקש לעקור תשעה באב (ירוש' מגלה פ"א ה"ו ובבלי ה'). וזה בלי ספק מפני צורך זמנו. כי יום האבל הזה רע בעיני המלכות מהיותו מעיר מחדש וזכרון העושה והרעות אשר עשו להם הדומים ועור עושים. כלל הדברים היה זה: משפטו בהוראותיו ובתקנותיו לשיטת נגד עינוי טובת עמו בזמנו ותשקתו כי הרת תלך יד ביד עם החיים⁽¹⁾.

בתלמודו אהב את הדרך הישר והתחבולות הלמדניות ומלאכת מחשבת של בעלי הפלפול שנאה נפשו, מין התחבולות האלה היה בעינוי מכת הפרושים (ירושלמי סוף פאה). הדרך הישר הזה הולך תמים במדרשיו, בהלכותיו, ובפרושויו לדברי קרמנוני, ובמחלוקותיו עם חכמי דורו. כמדרשיו, אשר לערך רוחם למדיו רק מעט המה, נוסה לרוב לדרוש הכתוב כמשמעו⁽²⁾, ומשתמש במדות בהשכלה ובקירוב אל הפשט ובפרט מדרשיו בק"ו נכוחים וק"ז וזר הרחיקו⁽³⁾. בכמה מקומות דורש טעם המקרא ולפי הטעם מקיים ההלכה או מבטלה⁽⁴⁾. מאהבתו לדרוש הכתוב כפשוטו הולך לפעמים עד הקצה האחרון והורש דברים ככתבם⁽⁵⁾. הסבה המבטית לדרכו המושכל במדרש היתה ידיעתו הזכה בלשון העברית ואף על כן נמצאו ממנו כמה פירושי המלות⁽⁶⁾. הוא מאס בדרך קצת דורשים שדרשו במדת אל

(1) קוליו משום חיי נפש: ע' ב"ב (ז: ו) ובתוס' ע"ז פ"ה צ"ע. יומא (פג:), יבמות (סד:), ספדים (צ:). משום טרחה: פרסם עצמו בב' ימים ורוחץ י"ז בתמוז ונפס נמיתה בפורים ע' ירוש' מגלה פ"א ה"א, התיר להטמין צונן בשבת (נא:). עוד שם (ס:). במשנה (סד:), ערובין (לג:), ס"ק (יח:). שם (נג:), תענית (יב:), איני חושש לשמא יבנה ביה"ט שם (ס:), ביצה (סו:), ס"ק בביטול איסור (ירוש' תרומות פ"ה ה"א), התיב משום ביטול בית המדרש (שבת פ"ה ה"א). מפני שלום המשפחה והבית אוסר לפגוע בת ישראל (יבמות נג:), עוקר קידושין משום איבה (קדושין ג:). מתיר משום עינוגא (שם סד:), התיר כירואת דם מ"ה (נדה מו:), עוד שם (סו:), ומה הגנין טאמרו כל התנאים פוסלין בנג (גמין פד:), שם (לג:), גדרים (כ:), רבי וב"ד: נמנו על קני ופירותיו (אהלות פ"ח ס"ט). וע"ע חולין (צח:). כשכיל שופה זה עשעה שלא כהנין אנו נאסור כל המקליון.

(2) ע' ברכות (מח:), שבת (ג:). ומש"כ כפ'. דבריו ח"א 169 וכת"כ ויקרא פ"ו, יומא (נ:), שם (יו:), (שם לד:), קדושין (ס:), נזיר (יח:), שם (ס:), שם (מג:). במות עד שימות, טובה (לו:), סנהדרין (סו:), ובהם (מג:), שם (קג:), שם (קא:). כרי וישעאל נגד ר"ע, שם (קכו:), ח"כ מצויר פ"א, בחקתי כסוף אלה המצות מלמד וכו', ספרי נשא פ"ה, בהעלתך פ"ג, שלא קפ"ו על ויהייתם קדושים, קדח קפ"ו, שופטים קפ"ו, מכלתא בא פ"ה על תוכח את הפסח, שם פ"ה ירוש' פסחים פ"ב ח"א, רישית פ"א, דברתא פ"ב, משפטים פ"ה, וע"ש בא פ"ד תרש ע"פ ההלל פוסך אחת ואחרת עמו.

(3) בנ"ש: ברכות (לה:), הגינה (יא:), יומא (סח:), יבמות (ס:), סנהדרין (נג:), שבוות (ז:), מכות (ז:). במשנה, ח"כ שטיני פ' יין ושכר, ספרי שלא ק"א, מכלתא משפטים פ"ה, תוספ' טובה רפ"ו, בחוקש: פסחים (פד:), שם: יומא (לב:), כריתות (ס:), ח"כ תוריע פס"ו, בק"ו: ספרי נשא פ"א, שם ח', קדח קכ"א, מכלתא משפטים פ"ו. ובק"ו רחוק מן הסברה מרחיק ע' יומא (לב:). נזיר ר"א בר' שמעון, ס"ק (ז:). נגד ריב"ז, יבמות (סו:). בבנין אב, קדושין (כא:), חולין (קכח:), ח"כ תוריע פ"א, מכלתא משפטים פ"ה, ברבוי: יומא (יב:), טובה (כה:), כפולין פסחים (מא:), ובהם (לו:), ח"כ אחרי פ"ג, ספרי נשא פ"ה, ס"ה: במצות: יבמות (ת:), נזיר (מג:). כללי ופרטי ורבו ומועז: ע' שבוות (ד:). ב"כ המכחישים זא"ז: ובהם (סו:). באגרה יומא (כב:), ספרי נשא פ"ב, וע"ש בהעלתך פ"ה, מכלתא דברתא פס"ט, שם משפטים פ"ב פ' והנישן ארוניו. בא ללמד דברש למד: פסחים (כה:), ס"ק (ב:).

(4) ע' ברכות (כג:). למה נסמכה פ' נזיר ל'פ' טובה וכו'. יבמות (צג:). כפ' לא הסגיר עבר וגו' קדושין (ז:). למה הקדים כבוד אב וכו'. טובה (ס:). תחלת קלקולו בעוה וכו'. סנהדרין (ע:). למה נתנה תורה שיטור בברזל. ח"כ תוריע פ"ה יורד לסוף דעתה של תורה ע"ש. שם אחרי פ"ג גלו ירדו היה וכו'. ספרי שלא פ"ה קס"ו למה נקרא שמה ציצית.

(5) ע' סנהות (כ:). צדים קרבן הם וסעונים מלא והנשה. שם (לח:). וראיתם אותו מלמד שמעכין. שם (עה:). הלז כולל. וע"ע גדרים (יג:), ח"כ ויקרא פ"ב, שטיני פ"ה, שם פרישה ח' כפ' וכל משקה אשר ישתה וכו'. שם ס"ט נגעים ב' ולחורות. וע' ערכין (לג:).

(6) ע' שבת (קז:). דקדוק במלת חברבורהוי. ערכין (לא:). במלת תשימה. מכלתא משפטים פ"ב במלת לעולם. ב"ב (קסו:). במלת והתבררם. ספרי נשא פ"א א' אין צויר ככל מקום אלא אחרת. שם פ"ה אין צב אלא מדושים. שם שלא פ' פ"ה כהתאוננים דע זה ע"ז וע"ע ברכות (ג:), ר"ה (כו:). והרבה כיצא באלו.

[11] נדוד דור ודורשיו הלך ב'

„אל תקרי“ ואמר כי אין צריך לדחוק הוה (ספרי בהעלתך צ״ח), ואומר כחמיה אל הדורש כן: וכי מאן אתה למד (יוסא ע״ח:). ואל יתענו מדרשו בפסוק פרי עץ הדר אל תקרי הדר אלא הדר מה הדר הזה יש בו גדולים וקטנים המימים ובעלי ממים אף אתרונו כן (סוכה ל״ח). כי ברור הוא שאין כוונתו אלא בדרך היתול נגד ההורשים אל תקרי הדר אלא אידור או הדר באילנו משנה לחברתה, ונגד זה אומר אף באפן זה תוכל, לדרוש א״ת הדר אלא הדר. אמנם אם גם נראה שכל תשוקתו לדרוש לפי מדת הפשט, בעבור זה לא חל מלהשתמש בכתובים בדרך מליצה ולא ככוונתם האמתית רק למען המליץ הדברים לשימעים⁽¹⁾ ולהוציא מוסר השכל מן הכתוב⁽²⁾, או גם דורש בדרך רמז לדבר⁽³⁾. עוד זאת משפמו שלפעמים צרכי הזמן תקפו על מדרשו, כי אם ראינו שהוא משתדל להוכיח מן התורה שאיסור השמיטה לא יתא נוגד אתר התרבה לפי דין התורה, ברור הוא כי מהכרתו מה הזמן דורש מאתו דרש כן למען הקטין מדרגת האיסור (מ״ק ב׳: גמין ל״ו. ירוש׳ שביעית ספ״). גדולים מעשי רבי בהלכה. במשנתו לא נמצאו הלכות על שמו רק מעט מועד⁽⁴⁾.

ואלה ההלכות המעטות הנוכחות על שמו במשנה נתוספו לה בלי ספק אחרי מותו. וכן מונח במסכת הדבר אחרי שהוא סדר וחבר את המשנה לא יאות כי יזכיר את עצמו בשם כמדבר מנוף שלישי. אבל נמצא שעשה קצת הלכותיו לסתם משנה וזה בהלכות אשר במקום אחר נאמרו בשמו ועלו במשנתו סתם בלי שם אומרו. ועתה אין בזה ספק כי מלבד אלה אשר ידענו בבירור מסקן אחר שהן הלכותיו עוד נכללו בסתמי המשנה הרבה הלכות אשר הוא אביהן והוא יצרן⁽⁵⁾. אכן בברייתא נמצא מספר גדול מהלכותיו ובשמו, והן נתלקות להלכות שהמציא סדעו בהוראתו, ולפירושים שפירש דברי הקדמונים, ולהברעות שהבריע בין החולקים⁽⁶⁾. בעלי מחלוקתו היו רוב חכמי דורו ובענינים רבים חלק גם על אביו ובעלי בית דינו, ומלאו לבו להעמיד דעתו נגד דעת גדולי הקדמונים או נגד הלכות מפורסמות וסתמות ולפעמים בעשותו כן גריל על לשונו הדבר: אומר אני⁽⁷⁾. מעת אשר בא באנשים, והצליח בעזרת

בעזרת

(1) ע״י שבת (יב.), סוטה (ס.), ובהם (קח): והרבה כאלה במדרשים.

(2) אל ירבה אדם דעים בתוך ביתו, אל ימנח אפסורומו בתוך ביתו (ברכות ס.), בגדולה מחולין מן הגדול (ברכות ס״א: ח״כ סוף מביטא דמלוואים). וע״י ספרי מסעי פ״י קמ״א מדרש סליצי יפה לנחם את העם. וע״י מביטא דברדש פ״ה. ונעיר מה על מאמריו במסור. ע״י קדושין (פב:): א״א לעולם בלא בשם וכו׳. דברים שצוה את בניו (פסחים ק״ב:): אל תסתכל בקנקן וכו׳ (אבות פ״ה). איהו דרך ישרה (שם פ״ב). תנושה מצוה אחת לששה, (ספרי שלח פ״י קי״ב). חייב ללמד את בני ישרה מדינה (מביטא בא פ״ח). וע״י ויכחיו עם אנושונים (סנהדרין צא:). (3) ע״י שבת (צו:): רמז ל״ס אבות מלאכות. וע״י מביטא בא פס״ו פ״ו וכו׳ דייק לברכה. שם בשלח פ״ב בפ״י רסנו וכו׳.

(4) ע״י שביעית פ״ו מ״ד, מעשרות פ״ה מ״ה, נדרים ספ״ג, סוטה פ״ג מ״ה, פ״ה מ״א, נזיר פ״א מ״ד, פ״ד מ״ח, ב״ק פ״א מ״ג, ע״י פ״ד מ״ד, פ״ה מ״א, מכות ספ״א, פ״ב מ״א, תמורה פ״ד מ״ג, ערכין פ״ח מ״ה, פ״ס מ״ג, מ״ח, פ״ד מ״ב, שבת פ״ו מ״ד, מנחות פ״ו מ״ג, פ״ח מ״ו, פ״ג מ״ב, מ״ה, מ״ח, פ״ס, חולין פ״ג מ״ד, בבביות פ״ו מ״ג, מ״ה מ״ה מ״ג, מכות פ״ג מ״ד.

(5) גמין פ״ח מ״ב ס״א: כרבי נגד רשכ״א וע״י בירוש׳. ערכין (כה:): סוס: הקדש ב׳ וכו׳ שנים לפני הובל וכו׳ וזה שיטת רבי שם (כד:). כבורות (ס:): סתמא: זה הכלל וכו׳ ושם (ע״ב) דרבי הוא. וע״י קדושין (נר:): תוספתא פ״ה.

(6) מכל אחד מן הלקי הלכות האלה יש מספר רב לרבי ונבואה קצת דוממות. הלכות שהמציא סדעו: כל השעשועים בבית חוץ ממוסות אכילין (יוסא פ״א). הרי שבא ואמר בני זה וכו׳ (כתובות כה:). בת הנונית מן הארץ וכו׳ (שם סה). יש לו הרבה מסין הוה. פירושים: כל דבר שהוא משום שבות לא נזיר ביה״ש (שבת ח:). מפרש מנהג קדמון (שם לה:). מאי פת עבה (פסחים לו:). נתן סמס להלכה ישנה (יוסא מא:). איהו לאלתר וכו׳ (גמין כו:). עד מתי מדיר בנו בנזיר (נזיר כס:). כמה נחלקי ר״א ור״י (ירוש׳ תרומות פ״א ה״ג). מ״ס אמרי וכו׳ (תוספתא שביעית פ״א). וע״י תוספתא ב״ס פ״י, ובת״כ פ״ו וכו׳ פ״א. הכרעותיו: נראין דר״ס במסות דר״י במהלכים (מ״ק ו:). נראין דר״י במסות כושפא ודר״ח ביה״ג במסות בבית (ב״ס כד:). נראין דר״א בתקדש ודברי חכמים בפשט (שם נד:). נראין דר״י במסות דר״י בלד (ירושלמי יבמות פ״ד ה״א). וע״י ערכין (כה:), וב״ב (פס:). ובתוספתא בהרבה מקומות. לפעמים מכריע אף שלא אמר נראין (מכות ו:).

(7) רוב מהלכותיו הם עם רשכ״ב ור״ג ור״ש בן אלעזר ור״א ב״י ששנן ר״י יוס בר יהודה ואין צורך לפרסם. ומצאנו שחלק גם על הקדמונים ע״י ביצה (י״ח): נראה שחלק על ב״ה והבבלי נדחק לפשר. וחולק על ר״ע וריה״ג (תלין קכז:), ועל ר״י ישמאל (ובתים קנ״ג): ועל בן עזאי (ב״ק פד:), ועל ר״י יוס (ובתים מנ״ג): ועל ר״ש (שבתות יט:). הלשון

בעזרת הכנותיו המבעיות ושקירתו הרבה לקנות חכמה ולהרבות דעת בתורה, עשה לו לחק לדעת ולקבץ על ידי שיטות כל החכמים הגדולים אשר דרבינו תורה בבתי מדרשים בזמנו ולפניו, למען יהיו בידו סדרי המשניות השונים. ולהשיג זאת הלך משיבה לשיבה, לישיבת ר' יהודה באושא, לר"ש בתקוע, לר' יוסי בצפורי ולר' אליעזר בן שמע במקומו ואסף סדרי משניותם שקבעו כל אחד ואחד בבית מדרשו. ובדור שלאחריו ספרו כי היו בידו תריסר אפי הלכתא, וזה מכון על אספת סדרי המשניות השונים אשר קבעם יחד מכל חכמי הדור. אלה סדרי המשניות היו אבני יסוד למשנה חדשה אשר סדר הוא וכתבה על ספר, ורצונו שתהיה היא המשנה הכללית לפני התלמידים בכל בתי המדרש וממנה ילמדו כלל כל התורה שבעל פה. אבל לא נחשוב שמטרת ר"י הנשיא היתה להיות מחוקק במשנתו אשר תהיה כשלחן ערוך לפני המורים וממנה יורו הלכה למעשה, כי אם כשמה כן היא, דבר אשר קבעו לתלמידים להיות שונים אותו בעל פה למען יתחקק בזכרונם ויצא מפהם מפורש וסדור ומחודד, אבל ההוראה לא יצאה מעולם מתוך משנתם, והשונים שהורו מתוך משנתם כבר קראם ר' יהושע מבלי עולם, ולמורים להלכה ולמעשה לא היה דבר אם שני הרבה כי אם גם שישמשו תלמידי חכמים. ועל כן כל האומרים על ר' יהודה הנשיא כי הוא התם כלל כל התורה שבעל פה והוא הכריע את התורה להלכה אשר ממנה אין לווי ימין או שמאל חסאו עליו דברים אשר לא כן. הן כבר ראינו כי ר' יהודה עצמו לא הלך בעינים סגורות אחרי קדמוניו ולא חדל לסתור דברי הלכה אשר נקדשו מרוב ימים אם לא היו נכונים עוד לזמנו ולמצב הנוכחי או אם דעתו וסברתו מכריעות הפוכים וכן הכריע בין הדעות השונות, ואך עתה יעלה על הדעת כי זכות וצדקה אשר לקח לנפשו ימנע לתת גם לאחרים? אבל אמת הרבה כי הגיעו ימים אשר העירו הדאגה פן יאמן המשל: תפסת מרובה לא תפסת! על כן עשה ר' יהודה קובץ התורה שבעל פה בו העלה יחד באומנות נפלאה הלכה, מדרש, תלמוד, ואגדה, וחלף דעות החכמים הגדולים. לפי מה שיצא לו מתוך משנתו של כל אחד ואחד והן הן המחלוקות במשנתנו, וכלל כל אלה הענינים הוא מסכת התורה שבעל פה אשר יהנו הדורשים וישנו התלמידים.

במקור אחד מוסן קרוב אחרי רבי כבר נרמז מה ראה ר"י הנשיא על ככה לחבר משנה חדשה בכל התכונות הנזכרות; באמרים בימי רבי שנו לעולם היו רץ למשנה יותר מן התלמוד נגד מה שאמרו בדור הקודם (ר"ש בן יוחאי) שאין לך מדה גדולה יותר מן התלמוד, כי ברור שלפניו רפו ידיהם מן המשנה וכל ישעם וכל הצעם בתלמוד ובפסול החכמים וכבר אמר ר"ע אין הקופץ משתבח אלא בנותן מעם ור' יהודה עשה את המדרש לעיקר משנתו ובגלל זה נתעורר הדרכים עד שר"ש עצמו אמר שלא נמצא עוד משנה בדרה והלכה ברורה במקום אחד, וכן נמשכו הדברים עד ימי רבי והוא ראה שאם המעמד הזה יתמיד או המשנה תעשה מדרה ויכא התלמוד שהוא מדה גדולה בהפסד המשנה על כן תקן רבי את משנתו באופן שיתאמה בה יחד כל עניני התורה שבעל פה, ועל כן לערך משנת הקדמונים ודאי אין לך מדה גדולה יותר מן התלמוד אבל משיקע בו רבי רוב המשניות לעולם היו רץ אחר המשנה אשר בה נכלל גם התלמוד יותר מן התלמוד⁽¹⁾. והיה זאת דעה מרפשת בין החכמים שכל

הלשון אומר אני נמצא הרבה פעמים במאמריו. ע' פסחים (ע"ה), תענית (ב'), יבמות (ג'), נדר ר"ע וחכמים ואני אומר, קדושין (ס'), נפין (לח'), חולין (כר'), ערכין (יו'), שם (כד'), מנחות (יד'), ירוש' משניות (פ"ב סה"א), ע"י (פ"א ה"ו), תוספ' תרומות פ"א: שביעית פ"ה, יומא פ"א, סוטה פ"ו, בבב פ"ח, שם פ"א, שבועות פ"א, מכות פ"ב, הוריות פ"א, ועוד אחרים.

(1) ע' ב"ב (לנ') וירוש' שבת פס"ו והוריות בסופה העוסקים במקרא וכו' בנב' אין לך מדה גדולה מזו ולעולם הוא רץ למשנה יותר מן הנב' וסריך מרישא לסיפא ומשני כימי רבי נשנית משנה זו שבין כ"ע מתניתין ואזלו בתר נב' הדר דרש להו לעולם היו רץ למשנה וכו' ופירוש הדברים כמו שכתבתי בפנים וכמו שזכרתי מן הירושלמי. ונרעץ ח"ד צד 536 הנה בימי ר"ש נשנית וכו' ופירוש הוא שאין כונת הנב' על הירושא כ"א על הסיפא ולעולם היו רץ למשנה ע"ז קאמר בימי רבי נשנית והדבר מוכרח לכאן. ובירוש' צ"ל היו רץ למשנה.

שכל ענין מעניני התורה שבעל פה אפשר להוציא ולהוכיח מתוך משנתו של רבי (תענית כ"א. ירוש' כתובות פ"ז ה"ו וסידושין פ"א ה"א). היוצא לנו מכל זה הוא כי משנת רבי היתה יחידה במינה היא קובץ כל עניני המשניות העקריים של החכמים הקדומים, ומועדים כל האומרים כי רבי לקח ליסוד סדורו את סדר משנתם של ר"ע ור"ם כאלו ר"ע ור"ם היו מיוחדים בזה מכל חכמי הדורות לחיות מסדרי משניות, לא כן הוא כי מה שעשו ר"ע ור"ם עשו כל החכמים אשר למדו תורה ברבים בבתי מדרשיהם לכל אחד ואחד היתה לו משנתו ואם נכנה את ר"ע ור"ם מסדרי משנה כמו כן נכנה את ר"א בן הורקנוס ור"א בן יעקב ואת כל החכמים בשם מסדרי משנה אבל סדר המשנה אשר יצא מתחת ידי רבי יש לו מושג אחר כי סדורו היה בעצם וראשונה בכונה לסדר ולחבר יחד תמצית כל המשניות אשר נשנו מכל החכמים עד זמנו.

לבצע המעשה הגדול הזה היו לו עוזרים. כי לא היה משפטו בסדר משנתו כדרך אחד המתכבדים ספרים היושב ודורש בסתר אהלו, כי אם נועץ יחד עם חכמי דורו וגם תלמידיו ואין כל ספק כי רוב הכרעותיו אשר העלה בין סתמי משנתו נעשו בהסכמת החכמים. כי לולא כן לא נבין כמה מראות אשר נגלו לעינינו בסדר משנתו. הן מצאנו במשנתו כי עשה פעמים רבות את דברי יחיד לסתם משנתו כאלו הוא דבר מוסכם מרבים⁽¹⁾, וכן שנה לפעמים את דברי היחיד כלשון חכמים⁽²⁾, ואיך אפשר שרבו יעשה דבר למרות עיני האמת לאחר, זאת דעת רבים ואינה אלא דעה יחידית? אבל באמת הענין הוא כן. יסודו של רבי היה כי זאת הנפש אשר נתן אלהים באדם היא הפשית בדרישתה ואשר ישים השכל והבינה בפיה אותה תשמור לדבר וחכמי הדור בזמנו כחכמי הדור בימי הלל ור"ע, ועל כן אף דעה יחידית שנדחתה בזמן קדום מפני דעת הרבים תוכל ליהפך לדעת רבים אם ברור מאותו באו במשפט עם הדין שנחתך מהקדומים ומצאו שדחיית הדעה היחידית היתה שלא כדון והסכימו עתה רוב החכמים עם דעת היחיד אשר היתה מדחה, או נהפכה הדעה היחידית לדעת רבים ובצדק שנאה רבי בסתם כהלכה מוסכמת מרבים או בלשון חכמים. ואחרי שהסכמת החכמים היתה לו למדה בקביעות הסתמות אף על כן נמצא לפעמים סתם נגד דעתו (ר"ה י"ט: כתובות צ"ג. ובב"ם). וכן נמצא ששיטתו נתקבלה במקצת אופנים ושיטת החולק עליו במקצת אופנים וסתמו במשנה לפי זאת ההכרעה (יבמות ס"ד:). ועתה נבינה עוד מראה אחרת אשר תראה לפעמים במשנה. שבמקום אחד שנוי סתם לפי שטת אחד מן החכמים ובמקום אחר שנה סתם לפי שטת שכנגדו, ובאמת אין זה אלא הכרעת המסדר וחכמים שעמו שבמקצת אופנים ראו לפי סברתם שיש לסמך על שיטת החכם הוזה יבמקצתם על שיטת החולק עמו על כן לפי הכרעת סברתם קבעו גם סתמות שונות (ביצה ב:). ועתה גם זה יהיה לנו המדה לרעת באיוו מהכרעותיו, כשאומר נראין דברי פלוני בזה, ודברי פלוני בזה שהסכימו עמו בעלי בית דינו או לא הסכימו עמו, וזה אם לפי מה שנראין לו דברי פלוני בזה ודברי פלוני בזה, נעשה גם הסתם במשנה או נדע כי הכרעתו מוסכמת לכל ואם לא לא⁽³⁾. והנה מכל זה אנו רואים למדי כי מעולם לא חשב ולא עלה על לב ר"י

הנשיא

(1) אין צורך להביא ראיות פרטיות על זה כי כן מצאנו במקומות אין מספר בש"ס דת"ק והוא סתם דמתינת דיימראה הוא.

(2) על זה העיד כבר ר' חייא בן ששון ראה רבי דברי ר"ם באותו ואת בנו ושנאו כלשון חכמים ורבינו ר"ש בכפשי הדם ושנאו כלשון חכמים (חולין פה). ואינם אף כשיא נאמר כן בפירוש מצאנו בתרבה מקומות בש"ס מאן חכמים רבי פלוני. ועי' בספר יד מלאכי ס' ת"ו שהאריך בזה וכתב שם כמה דברים טובים בביאור הענין.

(3) עי' חילין (קח). סתם רבי משנתה לפי הכרעתו במחלקת ר"ם ור"י בכרייתא המוכתרת שם כנ"ל. וכן הוא במשנה דקידושין (נ"ד): ע"ש בגמ' ובתוספתא מעשר שני פ"ד. ונגד זה תמצא בשביעית פ"ה מ"א מחלקת ה"ק ור"י שלא הכריעו בהסכמת שם פ"ח. וכן בשבת פ"ח מ"ג מ"ד מחלקת ר"י ור"ג ומחלקת ר"ע וחכמים שלא הכריעו שם בתוספתא פ"ט והרבה ככה.

הנשיא להכריח את החכמים אל דעתו בתקפו ובכח נשיאותו כי אם בהסכמה שלמה מחכמי בית דינו הוציא לאור סדר משנתו. ואמנם אם נראה כי פעם אחר פעם דמינו כמשל על נגד קצת החכמים והתלמידים לא בו היה האשם כי אם הם הקניאוהו והכעיסוהו אלה בנוכח רוחם, אלה בדרכם העקלתון ואלה בלענם והותוליהם ועל כן קצר לו לפעמים כח סבלו. למען נבין תהלוכת חייו עוד יותר ולדעת שורש וסבה לקצת תיקונו נעבייר לפנינו פה קצת קורות חבריו ותלמידיו המצוינים אשר עניניהם ומנהגיהם עמו פעלו תעצומה גדולה על מעשיו והנהגת נשיאותו.

פרק עשרים

חברי רבי ותלמידיו.

אך אחדים מחכמי הדור העבר עוד חיו ופעלו בדור הזה אולם ראשי החכמים אשר עמדו לימין רבי היו בני תלמידיו ר"ע הגדולים אשר עמדו תחת אבותיהם. אחד מהמצוינים במעשה ובחכמתו היה ר' אלעזר בן ר' שמעון. והפליג אביו מעלתו באמרו: ראית בני עליה והם מעטים ואם שנים הם אני ובני הם. ופעם אחרת אמר לו: די לעולם אני ואתה (שבת ל"ג:). וגם כל בני דורו ובדורו שלאחריו נתנו לו כבוד ותהלה על צדקתו וחסידיהו, וכמה הגדות מתמיהות הלן בחייו ובקורותיו (ב"ס פ"ד: ובפסקתא דבשלת הוצאת ר"ש באבער). אמנם אף כי חסיד גדול היה לא סר בתורתו מדרך הממוצע וכאביו כן גם הוא נוטה להקל מלהחמיר⁽¹⁾. בין בהלכותיו ובין במדרשו דרך אחר לו עם חכמי דורו. אך לפי הנראה לא היה אוהב לדרוש בקל וחומר ומצאנו פעם אחת שחולק על אביו שורש בק"ו והוא דורש ההיפוך מן הכתוב מבלי שים לב אל הק"ו של אביו (קידושין ל"ח:). ועוד במקום אחר מצאנו שהוא משתלל להראות כי לא יספיק הק"ו בלתי מדרש הכתוב (ת"כ צו פ"ו ע"ש ע"ש בק"א וזבחים ק"ב:). מלבד מאמריו בהלכה יש לנו ממנו כמה מאמרים יפים באגדה המראים חכמתו והשכלתו⁽²⁾. אף כי רוב משאו ומתנו עם רבי בכל זאת נראה כי מתהלת התחברו אליו עד סופו לא היה אהבה שלמה ביניהם וכל הכבוד אשר כבדוהו רבי לא ישוה לו ואולי מקנאה. כבר בעת ישבם יחד לרגלי רשב"ג ור"י בן קרחא דהו מצער את רבי⁽³⁾ בדברים. ומשפטו על רבי ועל תורתו יודע לנו מתוך התשובה שהשיבה אשתו אחרי מותו לרבי כאשר שלח אליה לדבר בה שתנשא לו והיא שלחה אליו לאמר כלי שנשתמש בו קדש אל ישתמש בו חול ומי יפון בזה שרברי בעלה מדברים מתוך גרונה. ומי יודע אם לא גם התרעומת אשר התרעם ר"א על השופמים והשומרים בישראל שמעבבים את הנאולה (סנהדרין צ"ח:). ועל דייני ישראל וחונניהם ותלמידיו חכמים שבמשפחות הדיינים (שבת קל"ט:). אם לא מכוונת נגד מצב זמנו ונכונה במדרגה ראשונה נגד רבי אשר יומלם וינשאם על משמרת פקידתם. רבי שמעון בן אלעזר. אם הוא בן ר' אלעזר בן שמוע או איזה אלעזר אחר הוא ספק גדול והדעת מכרעת כי לא היה בן ר"א ב"ש, כי אלו היה בנו יפלא מאוד כי בין המון מאמריו אין זכרון לתורת ר' אלעזר בן שמוע.

רשב"א

- (1) ע"י שבת (מד:). מתיר בטקפה יותר מר"ש וחבירי, שם (קל"ו:). בן ח' שחיטתו מזהירות, פסחים (קו:). מקדשין על השכר, ביצה פ"ד מ"ח מנהיגין את הכהמה במקל ביו"ט, תע"ט מ"ק (ב"ג:), סוכה (לג:), יבמות (עב:), נדרים (ע"ד:). ובתוספתא נמצא בן בכמה מקומות.
- (2) ע"י תענית (ב:). לשלם יהיה אדם דרך כקנה ואל יהא קשה כאריו. יבמות (סה:). כשם שמצוה לאדם לאמר דבר הנשבע כך מצוה שלא לאמר דבר שאינו נשבע. מתיר לשנות בפני השלם. וע"י קדושין (ס:). מאמר יפה ונמוק. ועוד רבים כאלה.
- (3) לפי ספור הבבלי בב"ס (פר:). תחלת הקנאה היתה מצד רבי אבל כשרש שם שמאיתו היום שנישא רשב"ג את ראב"ש היה מכעיס את רבי בדברים. ומאיר שור יתיר בירושלמי שבת ע"ה שפנים אחת אמר רבי לראב"ש כך וכך שמעתי מאביך אמר לו ר'א שבעתי את אבא ויבדחת מה שלא שבעתי את רבן ישיבית בלאמר לא שמעת בן מאבי.

רשב"א היה תלמיד מובהק לר"ם וכל תורתו נרשמה ברושמי תורת ר"ם וכמוהו כן גם הוא עסק על הרוב בהלכה ולא במדרש התורה ועל כן בין מספר המאמרים אשר נתקיימו ממנו ועולים ליותר משני מאות לא נמצאו מכנו רק מעט מדרשים ורובם בא"ה. כשה הלכות והוראות של ר"ם מידו באו אלנו ⁽¹⁾. רובי תורתו נכנסים תחת סוג התלמוד כי לרוב הוא מפרש הלכות ישנות ⁽²⁾ ונותן טעם לשיטת אחרים או לשיטת עצמו ⁽³⁾, ומעמיד כללים בהלכה ⁽⁴⁾. בני מחלוקתו הם לרוב חכמי דור הקודם ואך בקצת מקומות חולק עם רבי ⁽⁵⁾. הוא היה מתנגד גדול לכותיים באמצעותו נזר ר"ם על יינם ואסרו (חולין י') והוא עצמו נזר שלא ישכיר אדם שדרו לכותי (ע"ז כ"א:). והתוכח עצם כמה פעמים על דבר היוזף שמויפים את התורה (ספרי פי' שלח פי' ק"ב, ירוש' יבמות פ"א ה"ו) מקורות חייו לא נודע לנו ואף גם זאת לא נדע אם פעולתו עצמה בדור הזה ואם ישב במושב הבית דין בימי רבי. יותר ממנו רשום במעשיו בזמן הזה. ר' ישמעאל ברבי יוסי. אשר אמרו עליו כי הוא ממלא מקום אביו (שבת נ"א.). הוא ישב ראשון בבית דינו של רבי (ירוש' בלאים פ"ט ה"ג) לפי הנראה היה ממנה לדון דיני ממונות (כתובות ק"ה). ומהשתמרו להכיר פנים במשפט קראו עליו: נוער כפו מהמדך בשוחד (בכות כ"ד.), וגם רבי קרא עליו ועל השנים עמופי סדינים. כי ליושבים לפני ה' יהיה סתרה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק (מדרש קהלת פ' כל הנחלים, פסחים ק"ח:). מתורתו אך נשאר מעט מזער ורוב שיורי מאמריו הם דברים שקבל מאביו. וכמה דברים מסר לרבי על שם אביו ורבי קבלם ברצון ובטל לפעמים דעת עצמו (שבת נ"א. כתובות ק"ד.). מדת הקנאה היתה בו ורעה עינו בחברו ר' חייא אם ראה שרבי משבת אותו (ירוש' בלאים שם), ועל כן עם כל הכבוד אשר נכדו רבי לא היתה אהבת ב' ישמעאל אליו טהורה ונאמנה (עי' יבמות ק"ח:). לו היו ארבעה אחים צעירים ממנו לימים (שבת ק"ח:). הראשון ר' אלעזר בר' יוסי. גם הוא כבר היה בימי דורו של אביו נחשב בין החכמים ואביו מוכיר הלכה משמו (יומא ס"ו.). וכבר בימים ההם היה נכבד בעמו ושולחונו פעם אחת עם ר"ש לרומי למלכות להשתדל לפניה לבטל גזירה (מעילה י"ז:). ובמקומות שונים ידבר ממה שראה ברומי בדמותו שם, ומתוראות שהורה (מעילה שם, גדה ג"ח. תוספ' מקואות פ"ד) מלבד זה אין דבר מיוחד בתולדותיו ובתורתיו. השני ר' חלפתא אשר אין לו זכרון בין גדולי החכמים ועיקר זכותו הוא יתוס. השלישי אבטולס גם הוא לא היה מן החכמים המצוינים בתורתם. הרביעי ר' מנחם, ונמצא גם בן לר' יוסי ששמו ורדימס או אורדימס ואמרו בעלי התלמוד (שבת ק"ח:). הוא מנחם הוא אורדימס אך מי יודע? ויותר נכון לאמר שהוא אבטוליס הוא ארדימס (עי' ירוש' יבמות פ"א ה"א) אבל על שם

- (1) הלכותיו בשם ר"ם: ירושלמי ב"ק פ"א ה"ב, הוריות (ה). תוספתא דמאי פ"ב, שבת פ"ט, מנחה פ"א, סוטה פ"ב, כלים ב"ק פ"ג, ב"מ פ"ה, שם פ"ו, אהלות פ"ה, נעשים ספ"ו, גדה פ"ג, סהרות פ"א, פ"ט. וירוש' ברכות פ"א ה"ב ארשב"א סתיר היה ר"ם וכו' ואמרנו לו רבי וכו'. חולין (נה:). הור' בו ר"ם ועי' תוספ' שם פ"ג. ועי' תוספתא עירובין פ"ו מביא פ"א ב"ק בין ר"ם וחכמים ואמר עד כאן היתה התשובה. מנחה ב"מ עי' עירובין (כב.), תוספתא בלאים פ"ג, מנחה פ"ב.
- (2) בפי' הלכה ישנה: עי' שבת (יג.), עסחים (מה:), יבמות (פה.), תוספתא מעשרות פ"א, פסחים פ"ב ובכ"מ מפרש כיצד נחלקו הקדמונים. במה נחלקו ב"ש וב"ה עי' ביצה (י"ז:), שם (י"ט), שם (כב:), תוספתא מעשר שני פ"ב, כלים ב"ק פ"ב, ח"כ תוריע פ"א, ועי' ב"ק (ב.). לא נחלקו ר"ם ור"ע: תוספ' יבמות פ"ה.
- (3) נתינת טעם להלכה: ברכות (נו:), פסחים (נג:), ועי' תוספ' שם פ"ג, ביצה (יז:). נותן טעם לבטל הלכה ישנה, שם (כד:). גפין (אא:), תוספ' בכורות פ"ד.
- (4) כלל אמר רשב"א: שבת (נו:), שם (עו:), תוספתא שם פ"ב, עירובין (כב.), ב"ק (יד.), שם (צד:), תוספתא בכורים פ"א.
- (5) עם רשב"א: ברכות (כה:), תענית (י:), יבמות (פ:), ב"מ (קא:), גדה (כח:), תוספתא פאה פ"ד. עם ר' יהודה: עירובין (י"ט:), שם (כב:), שם (כג:), עם ר"ש: עירובין (קג:). עם ר' נתן: שבת (עו:), גפין (כו:). עם ר' בנו של ריב"ז: עירובין (י"ט:), ונמצא שחולק גם על ר"א ור"ע (יבמות כו:). ועל ר"ג ור"א בן צדוק (חולין סה:). עם רבי נמצא לו מחלוקות: מנחה (ל:), כתובות (נא:), שם (סח:), גפין (כו:), שם (עח:), ב"ק (עח:), ב"ב (יא:), שם (קיו:), גדה (מה:), שם (נג:). ורבי מידה לו. תוספתא נעשים פ"ה, ב"ב פ"א. ועי' סנהדרין (כב.).

שם שניהם נזכרו הלכות ומדרשים. ר' מנחם נזכר גם במשנה (יומא פ"ד מ"ג), וגם נמצא שבתם רבי לפעמים את שיטתו במשנה (מגלה כ"ז). ר' יוסי אביו מזכיר הלכה בשמו (תוספתא ב"מ פ"א), מלבד ר' ישמעאל לא נמצא לאחד מבני ר' יוסי שהיה לו קרבה גדולה עם רבי וגם מצד תורתם וחכמתם לא פעלו תעצומה מיוחדת על השתדלות רבי והבורהו. יותר מהם הנדיל לעשות בנו של ר"ב בן אלעאי. רבי יוסי בן יהודה. הוא היה גדול מאד בתורה ומתוך כמה הלכותיו אשר חדש בתורה על פי הסברה ושקול הדעת אנו רואים כי היה ישר בשכלו לבו אמיץ בהוראה ולא חת לעמוד במקום גדולים שקדמוהו אם דעתו מכרעת נגד דעתם. הוא היה האיש אשר ערב לבו לחדש הלכה בעדות דיני נפשות לחובת הנידון ויסר: חבר אינו צריך התראה, בבית הסברה לפי שלא נתנה התראה אלא להבהין בין שוגג למייד (מנהדרין ח' ז); נגד דעת קדמוניו אשר לא חלקו בוה, ובסתירה עם ההלכה: שצריך שיתיר עצמו למיתה (שם ט"א. בתוס') ואם נשים לב לתורתיו נמצא כי רבות בהן מה המין (1). כאשר ראינו מהכונת תורתו של ר"ש בן אלעזר שכבר יש להם רושמי התלמוד המפרש הלכות הקדמונים ומפלפל בהן ומוציא דבר מדבר ומחלק ומפריש אף כן נרשמה תורה. ר"ב בן יהודה (2). לרבי היה חבר נאמן ורוב משאו ומתנו בהלכה היה עמו, וכמה פעמים סתם במשנה כמורו נגד דעת עצמו (3). כרבי כן גם הוא היקל בדברים המבטלים את הצבור יותר מרי (ביצה י"ג. נדה כ"ט: ירוש' מעשרות פ"ג ה"א ובכ"מ) וגם התיר להערים על החק כדי להציל מן הדג (שבת ק"ז: ושוי הדעות הוה עשה חזק לברית בינו ובין רבי ועל כן כשהולך רבי למסעיו נמצא כמה פעמים שהיה ר' יוסי מלווה (ירוש' דמאי פ"א ה"א ופ"ז ה"א, שביעית פ"ג, בבלי גדרים ס"ב. וב"ר פ"ע), וגם נתן לו זכרון בכמה מקומות במשנהו ועתה אין ספק כי היה ר' יוסי אחד מן המיוחדים בדור הזה אשר לקח חלק בפעולתו של רבי. רבי שמעון בן יהודה לא הנהיגו סתירתו רובו הוה אבול תחת זה סמך מספר רב מלכותיו של ר' שמעון בן יוחאי אשר קצתו נזכרת במשנה על שמו ומצד זה היה עזרה גדולה לרבי בסדור משנתו כי לפעולתו היה הסדרן מועיל לו כמו הפלפול ואולי עוד יותר. קצת מחברים חשבו בטעות שר' שמעון הוה היה בן לר"ב בן אלעאי ואינו כן כי הוא בן לר' יהודה איש כפר עכו אשר חי בזמן ר"ג ואולי היה תלמידו (מכילתא יתרו פ"ב, מוטה מ"ג:). וכמו כן טעו לאמר שלא נמצאו לו מאמרים בלתי מה שאמר בשם אחרים אמנם נמצאו לו כמה מאמרים בין בהלכה בין במדרש (4) אשר המציא מדרשו. סומכוס תלמיד ר"מ והיה אחד מבחירי התלמידים אשר אמרו גדולות מחדפות פלפולו (ערובין י"ג:). ואף הוא בעוצם פלפולו היה הסבה כי הרחיק ר"י בן אלעאי את תלמידי ר"מ מבית מדרשו מפני שהתייחס לקנטרנים (קרושין נ"ב: גזיר מ"ט:). שיורי תורתו אך מעט ורובם בהלכה לא במדרש. רוב הלכותיו הן בדיני ממון, וקצתן בעניינים אחרים (5) גם נמצאו ממנו הלכות

שאמר

(1) מין הלכות כזו ע"י בבלי פסחים (ו), שם (לס:), יבמות (קח). תוספתא פסחים פ"ו, ננעים פ"ב, ירושלמי פסחים פ"ד ה"ו.

(2) מוציא דבר מדבר, כמו בשבת (ה), נעץ קנה ב"ה וכו'. מפרש או גזלן מעט להלכת עצמו או וולתו: ע"י שבת (קנא), חגיגה (יא), יבמות (פנ:), במשנה הלוי (יה), חמורה (יו), ירוש' ברכות פ"ט, פאה פ"ב הל' תוספתא הירושית פ"ט, כלים ב"מ פ"ג, מכשירין פ"א, ח"כ קדושים פ"ג, וע"י מוטה (טח:).

(3) סתם כרבי"ל ולא כרבי ע"י שבת (קנח:), כלים פ"ב מ"ב כרבי"ל החולק על רבי בתוס' שם פ"א וע"י בר"ש. וע"י מעשרות פ"ג מ"א סתם רבי כמורו נגד דעת ר' יעקב רבו כדמוכה בביצה (לח:).

(4) רוב מאמריו בשם ר"ש וגם בשם ר"ע בתוספתא ב"ק פ"ו ומשום ר' יוסי מ"ש פ"ג ומשום ר"א ב"ר שמעון בלמים פ"ג. ובשם עצמו בתוספתא ננעים פ"ח, שם פ"ה, ספרי דברים פ"י, מכילתא בשלח פ"ג. וע"י ירוש' בלמים פ"ב ה"ד ובענין שם מקומו יש ג"י שונות בוכחים (כת), ג"י עיכוס וכו"ל בתולין (נה:), ובתוספתא וכתום פ"ב ב' אכוס, ובתוס' סוטה פ"ח וננעים פ"ז. ג"י עיכוס, וירוש' סוטה פ"ו ג' אמס וכל אלה הני' בטעות והעיקר: עכו כמו שהוא בבבלי סוטה (לו:). ובמכילתא שם ועוד שם יתרו פ"ב שנקרא אביו איש כפר עכו וכו"ל בסוטה (טז:). וע"י ברה"מ לר"פ 199 שוועלים עין מכל זה ובא לירי טעות.

(5) מאמריו בדיני מסנות: ב"ק (זו:), שם (לס:), יהודה בן נקסום בששו, שם (מו:). וחתם משנה כותיה, שם

שאמר בשם ר"ם רבו¹), אם נתבונן בתורחותיו נמצא שברובן משתדל לחלק המדות ולעשות הפרש בין הענינים וזה תמיד אות על תריפות השכל. חכם אחד — ר' אבא — אשר אמרו עליו שהוא אבא אריכא או רב, שאל ממנו שאלה בדיני ממונות וכן ר' נתן שאל ממנו שאלה (כתובות נ"ב. ושם פ"א). ומתוך תשובותיו נבר בעצם תריפותו. ר' שמעון בן מנסיא אורח נאמן לרבי וביתו ומכברו אשר אמר עליו שכל המדות שמנו חכמים בצדיקים נתקיימו ברבי ובניו (תוספתא סנהדרין פ"א ובפ' שנו חכמים ובירוש' סנהדרין פ"י צ"ע). ופלפל עם ר"י הנשיא בהלכה ומפרש דברי ר"ש (בצה כ"ו). ונוכר עם שאר חבריו של רבי (יומא פ"ה:), והיה חבר לר' יוסי בן המשולם ונדעה חברתם בשם עדה קדושה בירושלים (מדרש קהלת פ' ראה חיים) ושניהם נזכרו במשנה (תרומות פ"ד מ"ו, בכורות פ"ג מ"ג ופ"ה מ"א, חגיגה פ"א מ"ז) ופעם אחת סתם רבי משנתו כשיטת ר"ש ב"ם (כתובות ל"ט). אמנם נראה כי לא היו מן היושבים לפני רבי בבית דינו ולא לקחו חלק בפעולתו כי אם מושבם היה בירושלים הרחק מבית הנשיא. והנה מלבד כל אלה החכמים הנזכרים עד הנה עוד היו שרידי חכמים מדור שלפני זה ועוד היו בדור הזה כמו ר' אלעזר הקפר ר' יוסי בן כיפר ר' דוסתאי בן ינאי ר' אחי בן יאשיה, ר' יהודה בן לקיש ועוד אבל לא עצמה פעולתם על השתלשלות התורה שבעל פה מאד על כן די לנו בוכרן שמותיהם.

אבל בדור החדש אשר קם תחת אבותיהם היו אנשים אשר ברב שקידתם וחכמתם היו בעוזרי הנשיא ובתומכי פעולתו. הגדול בכלם היה רבי חייא אשר נתנו לו הכינוי "הגדול" או "רובא" והיה בן אבא מכפרי אשר בבבל (סנהדרין ה'). ובימי רבי עלה לארץ ישראל וקרא עליו רבי מארץ טרחק איש עצתי (מנחות פ"ה:), וככל מקום ובכל עת הפליג בשבחיו (ירוש' כלאים פ"מ, ב"ר פ"ג, וירוש' מילה פ"ד ה"א ובכ"ם), ויען כי הכיר רבו את מעלתו וגדולת תורתו נתן לו לר"ח די מחסוריו והוא עצמו יספר כי היה סמוך על שלחנו (ערובין ע"ג). הבבליים, יען כי היה בן ארצם, הפריזו על מדת שבחו ואמרו שבימיו נשתכחה תורה ועלו ר"ח ובניו ויסדוה (סוכה כ'). ושמו הדברים כפי ר' שמעון בן לקיש בן ארץ ישראל למען יאמנו, אבל הם מוכחשים מן המציאות כי באמת לא נשתכחה התורה בעת ההיא. אך בזאת נאות לבבליים כי ר"ח סלל מסילה חדשה בלמוד התורה. הן כבר ראינו לפני זה שמקצת החכמים הוקנים אשר היו בסוף הדור הקודם ובתחלת הדור הזה כבר החלו לעשות לעיקר תורתם את התלמוד, ודרך הלמוד הזה עוד הגדיל בין צעירי החכמים שברור. כל מי אשר לו עינים לראות ולב להבין הלא יכיר מה בין תלמודם של הדורות הראשונים ובין תלמודם של אחרוני השונים כמו ר"ש בן אלעזר ור"י בן יהודה וחכמיהם, ואמנם בתלמידי האחרונים האלה יגלה ההבדל הזה עוד ביתרון עז כי הם כבר שמים את סדר המשנה החדש למסד דרישתם, לתקנה, לפרשה, ולהרחיבה, בהוצאת דבר מדבר, ואלה הנקודות הלא הן עיקר התלמוד של כל הדורות עד אחרוני האמוראים, ועל כן תלמודם של הדור הזה דומה במקצת לתלמוד הראשונים בבחינת צורתו אבל במהותו וענינו ולפעמים גם בצורתו הוא דומה לתלמוד האמוראים. והנה רבי חייא אשר היה אחד מן הראשונים בין צעירי החכמים בדור הזה גם הוא לקח חלקו בראש בדרך הלמוד החדש. המאמרים אשר נתקיימו לנו מר"ח נושאים את מטבע התלמוד עליהם. אם נחלקם למחלקותיהם נראה כי תכונתם רשומה בחכשה סימנים (א') מאמרים ממשניות שונות אשר לא אסף אותם רבי אל סדרו והוא קבצם לעצמו במגלות והן מגלות סתרים דבי ר"ח הגורעות והסתירות, מדעתו כי זה

שם (עז); שם (קב); תוספתא שם פ"ה, כ"ם (בס); שם (סס); כ"ב (יב); שם (סג); שם (עג). ובענינים אחרים: ירושלמי תענית פ"ב ה"ה, בבלי שבת (כו:); עירובין (כו:); במשנה, נויר (ח:); היריות (כ:); תוספתא נענים פ"א.

1) משום ר"ם ב"ם (פ). במשנה, יומא (יח). כתובות (לו:); קדושין (נב:); נויר (סס:); חולין (פ"ב). במשנה, גרה (ח:); שם (כא:).

זה נגד כונת רבי ותכליתו בסדור משנתו (1). ב' מאמרים אשר תעודתם לחקן משנתו של רבי אם בהוספה או בנרעון או גם בתקן הלשן ליתרון באור (2). ג' מאמרים אשר כונתם לפרש המשניות אשר עלו בסדור משנתו של רבי (3). ד' מאמרים כוללים דברים חדשים שהם תולדות דברי המשנה (4). ה' מאמרים מתנגדים להכרעת המשנה (5). ואם נתן לב ללשון המאמרים האלה נראה שבמעט לכלם יש חבור וקשור מה למשנתו של רבי, ונראה לעין כאלו ירצה לעשות דבריו כמו המשך למשנה. והנה אם נסתכל בזה בעינים פקוחות יראה לפנינו ר"ח לאיש הסולל מסילה חדשה אשר הנהו הדרך אשר ילכו בה ההלמרים מעתה. ובדרך התלמוד הזה הנדילו לעשות במדרשו של ר"ח. על דרך משל אבות המלאכות בשבת ואבות הנזקין היו לר"ח ענין לענות בו בתלמודו והמציא לאלה האבות תולדות כיוצא בהן ונתן לקוצר חמש תולדות (ירוש' שבת פ"ו ה"א), להרשיה נתן שלש (ג"ו שש), וכן עשה באבות הנזקין (ירוש' ב"ק פ"א ה"א), ומכאן ראו תלמידיו ועשו כמותו ובקנאת סופרים הרבו המצאות, ומסופר לנו על בניו: בניו דר"ח רובא עבדין הווין בהדין פרקא (פ' כלל גדול בשבת) שאת ירחין אפקין כניה שית מילין על כל חדא וחדא. ואמרו עוד שאלה הווין עשו בשבת ר"ח אביהם (ירוש' שבת שם). ועל המעמד הזה נאמר בצדק כי בימי רבי רצו כל העולם אחר התלמוד עד כי הוכרח רבי להוחרר על ככה. ועתה קרוב מאד כי הכנינו העומר הווייה לכנות בו פלפול החכמים כמו הוויית רב ושמואל הוויית אבוי ורבא תתלתו בדור הזה. קצת מאלה ההויות שבין ר"ח וחבריו גם נתקיימו לנו בתלמודים ומי שיתבונן בתכונתן ישכיל לדעת כי לא נמצא דוגמתן בין במהותן בין בצורתן לחכמי הדורות הקדומים (יבמות פ"ב ה"ה, ירוש' שבת פ"ב ה"ה, ערוכין פ"ג ה"ה, יבמות רפ"ז, כתובות פ"ב ה"ו).

ברית האחרת בין רבי לר"ח היתה נאמנה ותמימה למראה עין. בכל עת ובכל מקום הלא רבי מהלל מעשי ר"ח, ובנגד זה גם ר"ח נתן כבוד לרבי מאין משלו וקראו רוח אפינו מושה ה' (ירוש' שבת פט"ו ה"א). אבל אם לא רק למראה עינינו נשפוט נראה כי האחרת אשר

(1) אין צורך לדוגמאות פרטיות על זה כי רוב הבריות דמתניה ב' ר"ח קזה הסין וכן הן שעלו בתוספתא שלנו ונקראות גם משניות גדולות (ע' ירושלמי הויות ספ"ג ובמדרש קהלת פ' ננסתה) ומקום הראוי לדבר מזה הוא במאמרנו על הבריות והתוספות ושם נפרש.

(2) ע' ברכות פ"א ס"א מ"טענה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן תקן ר"ח משה שדרך ב"א נכנסין לאכול מהן בליל שבתות ירושלמי שם ובלי ספק מפני שזה הסמן נאות יותר לזמנו. לא ישר אדם לפני הספר סמך למנהג תני ר"ח סמך לחשבה (ירוש' שבת פ"א ה"ב) לא יקרא לאור הבר תר"ח אבל מסתכל הוא מה שכנסות ושקבעה ואינו חושש (שם ה"ג). שגג או נאנס תני ר"ח שגג או חויר (פסחים פ"ה ה"א), וכל הקודם לחברו תוך ד' אמות תר"ח תוך ר"א לטובת (יומא פ"ב ה"ב). מי שהפך את תניו תר"ח מי שהדיו תניו הפוכין ושגגין (ט"ק פ"ב ה"א). מוכרת ונתנת וקיים תר"ח לא תסבור ולא תתן ואם מכרה ונתנה קיים (כתובות פ"ח ה"ב) במקום שנמצא בירוש' אנו נתנו תני ר"ח לרוב הוא מזה הסמן. וע' בבלי סוטה (לא; מו:).

(3) מפרש לשון ה"הים במשנה כמו: כנגד בית ק"ק א"ח רובא כנגד ק"ק שלמען (ירוש' ברכות פ"ד ה"ו). מברכין על הפת תר"ח אין מברכין על הפת אלא כשעה שפרש (שם פ"ו ה"א). ג' תלמין של פתית תר"ח משה ב' אמות על ב' אמות וכו' (כלאים פ"ב ה"ו). לא קבלו חלות ח"ל תר"ח גזרו עליון והחזירו לטקסם (הלל פ"ד ה"ב). ר"א (סבא) אין צריך לשעט תר"ח אפילו מ' ג' אכא ערוכין פ"א ה"א. וע' הלל פ"א ה"ח תר"ח אפילו עשאון קלוסין. דמאי פ"ה ה"א תר"ח אף בורא. מ"ק פ"א ה"ה תר"ח העץ שם ביגל וכו'. יבמות פ"א ה"ב תר"ח אם סאנו או נתגרשו וכו'. שם פ"א ה"ח תנו ר"ח וכולן אם יכולת להנשא לאחרין וכו' תר"ח אין צרה אלא מאח בלבד. וע' בבלי פסחים (בב) תר"ח ד' מדינות וג' מיני אוסנות. ביצה (לב). תר"ח לא נצריבה אלא לסמן לאולירין וכו'. ירוש' קרושין פ"א ה"א תר"ח לא סוף דבר שלשון וכו'. עוד שם לא סוף דבר בשטר וכו'.

(4) ע' ירוש' שבת פ"א ה"ו תר"ח אלנות של אדם אחד וכו'. סוטה פ"א ה"א תר"ח אייר מוכל בל' שפחים סך פסול אינו פסול אלא ב' אמות וע"ש בנג'.

(5) חולק על המשנה דרבי: מדה נכה ובדה דקה תר"ח הין מרה נכה מן התין ולמטה מדה דקה וכו' (רמא מ"ב ה"ה). תר"ח מאותו חשדה וכו' (רמא מ"ו ה"א) היה מביא סנהרת וכו' תר"ח ולפניו לקרב כליל אינה יכולה מפני שתפתחו של אשה וכו' (סוטה פ"ב ה"א) ומפרש שם בנג' (פ"ג ה"ו) ראה רבי דברי ר"א בל' שעשין ושנה כיוצא בו ור"ח ראה דברי ר"ש ושנה כיוצא בו. מוכרת ונתנת וקיים תר"ח לא תסבור ולא תתן ואם מכרה ונתנה קיים (כתובות פ"ח ה"ב) ואין להאריך בראיות כי לפעין הדיב נראה שכל מה דתני ר"ח נכנס כאחד מאלה הסנים שפרטנו בפנים.

אשר הראה ר"ח נגד רבי לא היתה טהורה בתמים. ר"ח רק בפניו הוא מנשא את רבי ומרוממו אבל בלבו לא חשב כן, ואף לפעמים נלה נגד סביבו ותלמידיו את הדברים שבלבו, ויהי מקלה לפנייהם את תורתו (הולין ט"ו). ואם ר"ח מזהיר את בן אחיו רב שאם רבי עוסק ודורש במסכת אחת שלא ישאל אותו שלא כענין ממסכת אחרת פן לא ידע להשיב לו ויהיה לבזו (שבת ג'): הלא זה סורה על מהשבתו אשר חשב על תורת רבי. ופעם אחת בשבתו הוא ובניו על שולחנו של רבי פתחו בניו ודרשו אין בן דוד בא עד שילול שני בתי אבות מישראל ואלו הם ראשי הגולה כבבל והנשיא שבארץ ישראל ואמר להם רבי קוצים אתם משימים בעיני ואמר לו ר"ח אל ידע לך דבר זה נכנס יין יצא סוד (מנהדרין ל"ח), ואמנם מהתנצלותו של ר"ח הלא נכיר כי בלב בניו טמונה איבה נגד בית רבי והוא ידע ואשם. וכן כמה פעמים הקניש ר"ח את רבי בדברים עד כי נערו בניוה (מ"ק ט"ז: ירוש' כלאים פ"ט). ואמנם יותר מכל אלה נראה לעין כי חלוק נטייתם בדרכי התורה היה לרבי למורת רוח. כי שטת תלמודו של ר"ח נבדלה בעיקרה משיטת רבי. כי רבי שם למגמתו ולמטרתו להגביל התורה שבעל פה בסדר משנתו ומגמת ר"ח ומטרתו היו להרחיבה ולהגדילה בתלמודו, ועל כן אין כל ספק כי גם בדבר הזה לא ישרה נפש רבי בר"ח, ונבין בזה מדוע רבי עם כל הכבוד וההתלה אשר נתן לר"ח לא חפץ שיהיה הוא ממלא מקומו בבית המדרש אחר מותו. כי כאשר צוה רבי על ביתו ועמו לפני מותו אמר חנינא בן חסא יושב בראש (כתובות ק'): הוא ר' חנינא אשר בכל תורותיו והוראותיו נמשך אחרי רבי ולא אמר דבר בהלכה בלתי אם שמעו מרבו (ירוש' שביעית פ"א ה"א), ומנע עצמו מלהורות בלתי מה ששמע מרבי שלש פעמים שכן הלכה למעשה (ירוש' נדה ס"ב). והנה איש כזה ודאי היה נוח לרבי יותר להיות ראש הישיבה כי ממנו יכול לקנות כי יקיים פעולתו, הוא סדר משנתו, לדור אחרון, תחת אשר מר' חייא לא יכול לקנות ככה.

כאשר ר"ח ובניו היו ממילים קוצים בעיני רבי והכעיסוהו ודעימורו לפעמים כן עשו לו גם חכמים אחרים בדור ההרש הזה. האחר היה בר קפרא אשר שמו העצמי לא נודע בבירור. כן התחברותו אל רבי נראה כי לא היה אוהב נאמן לו ולביתו אף שהיה תלמידו המובהק. פעם אחת בשבת החכמים יחד בבית רבי היה בהוכחם גם בר אלעשא חתנו של רבי איש עשיר אבל לא היה מן החכמים ויהי כאשר הציעו החכמים שונים שאלותיהם לפני רבי הסית בר קפרא את בר אלעשא כי גם הוא יציע לפני חתנו דבר חכמה ושם בפיו חדה אך עד מדרה הכיר רבי מתוכן החדה כי עליו ועל נשיאותו היא כוננה (תחלוץ ח"ב 86) והבין כי בר אלעשא לא הוציא זאת מרוחו כי אם יד שלישי באמצע, ובדעתו כי בר קפרא היה מיוחד במליצות חדות על כן הפך פניו ויבן אליו ויהי כי ראהו מצחק ידע כי באמת חשדו וישב לו נמולו בראשו כי כל ימיו מאן למנתו רבי. ואף כן לפעמים שונות הכעים ב"ק את רבי בדברי ליצנותו (ירוש' מ"ק פ"ג ה"א, נדרים ג': ובכ"ט). אבל רע מזה היה בעיני רבי כי ב"ק אף כי לקח חלקו בסדר משנתו בכל זאת לא סנע מלבור לו דרך לעצמו ולעשות גם הוא כמעשה ר"ח לחבר משניות גדולות ולהעמידן אצל משנת רבי או למעלה ממנה. הדבר הזה היה בלי ספק בקיץ בעיני רבי. הן אמנם כי אין ראיה על זה שב"ק הוציא משניותיו הגדולות לאור עוד בחייו רבי, אבל אין אפשר שהשתדלות ב"ק נעלמה מעיניו. אם נתבונן במשנת שניהם ונעריך השוירים ממשנת ב"ק לעמת משנת רבי יבורר לנו כי מעשהו של ב"ק נגד מעשהו של רבי הוא כננס לפני הענק. ואם כנו את משנתו בשם: משניות גדולות, לא יאות לה השם הזה רק לערך כמותה לא לפי איכותה¹.

עוד

1) מאשרי ב"ק רבים בשני התלמודים נעזר פה על קצתם אשר יש להם יחוס למשנתנו. עי' תרומות פ"ד ה"ג, ט"ז פ"ד ה"ח. לרוב נוסח משנתו באריכות ובליטון מנוכחם תחת אשר משנת רבי קצרה חכה בלשנה. עי' גויר

עוד תלמיד שלישי היה לרבי והוא, לוי בר סוסי. הוא היה לו תלמיד חביב וכאשר שאלו בני סמונאי מרבי שיהן להם איש חכם אשר יהיה לראש בעדתם לכל צרכי הצבור נתן להם את לוי ושבחו לפניו לאמר: נתתי לכם חכם כמוני (ירוש' יבמות ס"ב). לוי היה פלפלן וחד השכל ונקרא: למדין לפני רבי, ולפעמים קנתר את רבי בתרופות פלפולו והביאו לידו כעס עד שאמר אליו כמדומה אני שאין לו מוח בקרקדו (יבמות ט'). מנחות פ'. מעילה ט'). אבל גם הוא חבר לו משנה לעצמו והכניס בה דברים אשר הם בסתירה עם משנת רבי ולא עוד אלא אף שהשיבו רבי ובטל את דבריו בכל זאת פתק הדברים במשנתו (יבמות י'). ועוד בימי אחרוני חכמי התלמוד נתקיימה משנתו ומוכירים נוסחא ממשנת קדושין דבי לוי (קדושין ע"ו). מכל זה נראה כי גם התלמידים הקרובים אליו ביותר מרו ועצבו את רוחו. ואין ספק כי מבחינתו במעמדים האלה אמר: לעולם אל ירבה אדם רעים בהוך ביתו (ברכות ס"ג). ומה צדקה בקשתו אשר אמר בכל יום אחרי הפלתו: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואחרי אבותינו שתצילנו מעוי פנים ומעוות פנים (שם ט"ו).

אם כי גדול רבי ליהודים דורש טוב לעמו ומקריש כל ימי חייו לתורה בכל זאת כל אלה הצל לא הצילוה מרכסי אדם. לא יוכחש כי לפעמים שונות נעשה לו התנגדות בכונה להתנגד. פעם אחת בקשו לעשות ככל עיסה לארץ ישראל והיתה כונתם לפגום יחסי הבבליים ורבי הבין כי מכוון זה נגדו שיחוסו מהלל הבבלי ועל כן אמר להם קוצים אתם ממילים בעיני. ואמנם מה עשה הכי הכריחם לבטל דעתם מפני כבוד בית אבותיו? לא! כי אם אמר ר' חנינאי ב"ה יטפל עמכם ויכריע מקבלתו (קדושין ע"ב). ומסופר בשם לוי אשר נמצא כתוב בפנקסו כי היה רבי צווח על שהיו נוהגים דהיר בבבל לנבל את הקלי ואין שומע לו ואין כח בידו לאסרו מפני שהעם נמשך אחר ר' יוסי בן יהודה שהלך עליו והתיר (שבת קנ"ו). ופעם אחת דרש לוי הלכה משמו של רבי ולא קלסוה הלך ודרש בשם רבים וקלסוה (גטין כ'). הגה אותה הלכה עצמה אשר לא רצתה נפשם בה כאשר נאמרה להם בשם רבי קלסוה כאשר שמעו שאניה מרבי כי אם מרבים. ונראים הדברים כי רבי היה עומד בין שני שבילין אחר של מחזיקי דושן בדרך הלמוד והם היו הוקנים אשר נשארו מהדור הקדום והשני של הצעירים שבדור בעלי הפלפול והרצים אחר התלמוד ומפני זה היה מצבו של רבי קשה עד מאד. וקרוב מאד שעל זה מכוון הויכוח אשר בין ר' יוסי בר יהודה איש כפר הבבלי ובין רבי שר' יוסי אמר הלומד מן הוקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קרות ושותה יין מנתו והלומד מן הוקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישר, וכיון מאמרו נגד הצעירים שבדור. ומשיבו רבי, כי אין זה כלל אלא יש קנקן חדש מלא ישר ויש קנקן ישן שאפילו חדש אין בו (אבות פ"ד). ואולי שגם המאמר המפורסם של ר"ש בן אלעזר: אם יאמרו לך זקנים סתור וילדים בנה סתור ואל תבנה שסתירת זקנים בנין (תענית ל"ב). מכוון גם כן נגד הצעירים שבדור הזה. וכבר ידענו זאת ממקומות אחרים כי גדלה הקנאה בין הוקנים ובין הצעירים שבדור הזה (ירוש' בלאים ס"ט). על כל פנים ראינו כי קשה מצבו של רבי והבחיורו המאורעות לתת משמר להכמים ולתלמידים הפורצים גבולות.

אם

גיר מ"ה מ"א הקדש מעות . . . כיצד שור שחור שיצא מבית ראשון ויצא לבן וכו' ומשנת ב"ק כך היא. שור שחור שיצא מבית ראשון ויצא לבן ויצאו אחריו שחורים את תופשו משם ראש לשחורים וכו' ע"ש בירושלמי. כתובות פ"א מ"א בתולה נשאת וכו' שפנצים בשבת וכו'. ומשנת ב"ק בתולה נשאת בריבוי ונבעלת בחמישי הואיל ונאסרה בו ברכה לדינא אלמנה נשאת וכו' ע"ש בבב" (ה). גטין פ"ג מ"ג המביא גם והניחו זקן או חולה נותנו בחזקת שהוא חיים ומשנת ב"ק המביא וכו' או חולה אפילו הניחו בן ק' שנה ועשה בדרך ק' שנה נותנו וכו' ע"ש בירוש'. ופעמים אין תיקונו אלא במלה אחת ע"י ירוש' שבת פ"ו ה"ט וכתובות פ"ה ה"ח. ולפעמים מפרש ע"י עיובין פ"א ה"א סבא שהיא נבות תב"ק אפילו מאה אמה. שם פ"ה ה"ב ג' כפרים המשולשים אב"ק בעשוין צובא. ועוד נדבר מזה בדברנו על התוספתא.

אם נשים לב למעמרים האלה נבין היטב סבת כמה תקנות חרשות אשר תקן רבי כמשך ימי נשיאותו. כמו מה שנזר שהלמיד אל יורה הוראה אלא אם כן נוטל רשות מרבו (סנהדרין ה': ירוש' שביעית פ"ו ובב"ם), וכן נראה שתקנו בזמנו שמנוי זקנים לא יהיה אלא על פי הנשיא ואף שלא מדעת הבית דין תחת אשר לפנים היה הרשות ביד הרב למנות את תלמידיו (ירוש' סנהדרין פ"א ה"א), ובכל מקום ראינו שבמתינות גדולה ובהקפדה נתן המנוי. אין זה אלא שהמאורעות אשר נהיו נגד עיניו דרשו מאתו לתת משמר לתלמידים הפורצים. מתלמידים גדולים בתורה ומצויינים בחריפות הפלפול מנע לפעמים המנוי לא מהמייט דינם, מאיבה או מנאון, כאשר יאמרו מלשיניו, כי אם מנעה מתלמיד אשר לא קנה לנפשו מדות תרומות במוסר ודרך ארץ אף אם הוא חכם כדניאל, ונגד זה נתנה לתלמידים אף אם לא היו מצויינים בתורתם ובחכמתם רק אם שלמים הם במדות. ההתנגדות לנשיאות נגלתה גם בזה, כי התעוררו מצדדים שונים נגד קביעות הומונים על פי ראות הלבנה. כבר בתחלת הדור הזה רצה חנניה בן אחי ר' יהושע לעבר שנים ולקבוע חרשים בגולה על פי החשבון והיה מפיץ וממו לולא התירדו עליו הנשיא ובית דינו חדרה גדולה ובעצת ר' יהודה בן בתירה היושב בנציבין חרל לבצע מעשהו. גם ר"ם אחרי עזבו את הישיבה מפני המחלוקת שהיתה לו עם הנשיא וילך לנפשו גם הוא עבר השנה בעסאי בחוצה לארץ. ונראים הרברים כי גם מאמרו של בר קפרא האומר: כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר ואל פועל ה' לא יבוטו, וכן מאמרו של ר' יונתן, אחד מן צעירי החכמים בדור הזה, אשר אמר מצוה על אדם לחשב הקופות ומזלות (שבת ע"ה). מכוונים ברמו נסתר נגד מנהג קביעות הומונים על פי ראייה. ונוסף על זה כי גם מצד הממשלה ראו על המנהג הזה ברוע עין עד כי רבי עצמו הוכרח להסתיר המעשה שלא יודע בפרסום. ויסופר כי פעם ארת שלח את ר' חייא לעין טוב לקדש החדש ולהודיע לו כי בצע את אשר צוה לו ע"י סימן דוד מלך ישראל חי וקיים (ר"ה כ"ה). וצדקה דאנתו מפני המלשינים. כי מעת אשר נזרו גזרות שונות על הכותים התעוררה שנאתם ואחוז מעשה אבותיהם בידיהם להזיק ליהודים. והנה המעמר הזה היה מקור לקצת תקנות. הן עוד בימי הבית כשקדשו החדשים על פי העדים היו השלוחים יוצאים על קצת חרשים להודיע לבני הגולה מתי נתקדש החדש. אך כסבה לא נודעת במלוא המנהג הזה והנהיגו שיהיו משיאין משואות, אך משקלקלו הכותים וגדלה השנאה ביניהם ובין היהודים במלוא המשואות וחזרו למנהג הראשון להיות השלוחים יוצאים (ר"ה פ"ב מ"ב) והמעם שבמלוא המנהג, שמראה את מלשינות הכותים חדלו לעשות פרסום לדבר, וזה הביטול נעשה מרבי ובית דינו (ירוש' שם). למען הראות כי הכל תלוי בכח בית דינו קבל כל מיני פסולי ערות ואף עד מפי עד לעדות החדש (ירוש' שם). ועתה אם בתמים ובאהבת האמת נתן לב לכל אלה המראות יראה לנו רבי לאיש אשר הבין צרכי זמנו ואשר למטובת עמו ולקיום התורה נדב כל כחותיו לזרז הימים אשר חי על פני האדמה. כל המעלות הנשגבות אשר נמלוחו ונשאוהו על כל בני דורו, רוב עשרו וכבודו ביתו, מצבו הנעלה בקרב חברת האדם, יקרו ותקפו בעיני הממשלה, מדעו השכלתו ויתרון הכשרי חכמתו, כל אלה הקריש למטובת עמו וישיבתו ברכות לעד. עמו נתתם פרקימון העבודה המתונה על שרה התורה שבעל פה; כי עם כל השגיגות אשר שנו לפעמים יחידים מעובדיה בכל זאת בכלל היו השתלשלותה לרוב הגיונית ומבעית. אין להבחישי כי מומן ר' עקיבה ותלמידיו החלה הריישה ללכת דרך עקלתין, אבל עוד היה מרוח הקדמונים עליה ולא היה אשמתה רק ההפרזה על המדה. למען כפר על האשמה הזאת ולתקן את המעוות זה היה המטרה אשר שם ר' יהודה הנשיא נגד פניו בסדר משנתו. ולו הצליח בידו חפצו בשלמות כי אז נשארה זאת התורה במדרה ובפשטותה הראשונה. אבל תלמידיו רבי וכל הדר החדש הזה עוד בחייו ועוד יותר אחרי מותו לא אבו זאת. הם עשו את הפלפול למגמתם

למנצחם, והימים ימי בקורי ההוייות אשר עוותו את הדרכים וקלקלו היסודות. העושים במלאכת מחשבת הזאת הראשונים היו ר' חייא ובניו הם היו בעלי ההוייות הראשונים, אך הוייותיהם עוד היו דומות במקצת לרדישת הקרמונים בצורתן. תלמידיהם וכל הבאים אחריהם וביתוד רב ושמואל אשר יסרו ישיבות גדולות בכבל הם כבר שנו את טעם תלמודם של הראשונים ותחת ידיהם פרו ורבו התוייות והתליפו צורתן וגם רוחן, עד כי השינו שלמות אודר הורות אחרים בימי אבוי ורבא. כשמת רבי אמרו בני דורו: אראלים ומצוקים אחוז בארון הקדש ונצחו אראלים את המצוקים. ואף אנו נאמר: עוד כל ימי רבי אחוז הפשטנים והפלפלים בתורה שבעל פה וכשמת נצחו הפלפלים את הפשטנים, ואחרי מתי עוד מי זאת יודע?

פרק עשרים ואחד.

הלכה, מדרש, אגדה.

זה ספר משנתו של רבי וכן כל המשניות גדולות גם קטנות אשר יציצו ופרחו אל ארמת התורה שבעל פה בדור הזה יש בהן הלכה מדרש ואגדה על כן טרם נעמד להתבונן על תבונתן המיוחדת כשר הדבר לפנינו להוסיף שנית ידינו לדרוש ולדעת ענין אלה השלשה המושגים כפי תבונתם אשר היתה להם בזמן שאנו בו ושלמותם אשר השיגו.

רבים וכן שלמים התיגעו למדי להגביל מושג הלכה ולא עלתה בידם להגבילו בדרדוק ובצמצום. וכל זה למה? יען כי השתמשו הקרמונים בכנוי הזה למושגים שונים הנבדלים מאד בענינים ובתבונתם. אם אמור יאמר האחד (ערוך ערך הלכה) כי הלכה הוא דבר שישיראל מתהלכים בו, מה נעשה בהלכות יצירה והלכות כשפים והלכות הרופאים הגם הם דברים שישיראל מתהלכים בהם? ואם נאמר שהלכה היא מכוונת על מאמר הבא בפני עצמו בלי סמיכה בתורה הכתובה וענינו לפרש דבר דתי מה נעשה בהלכה שנתחדשה בימי בועז עמוני לא עמונית מאבי ולא מאבית הלא זאת ההלכה נסמכה על הכתוב? (דה"ס צד 7). ואולם עיקר הדבר כי פירוש מלת הלכה הוא כמו "משפט" העברי שענינו מנהג (מוסף הערוך ועי' ח"א צד 70) ומושגו הוא: חק ודין קבוע מדיני התורה שבעל פה בין נסמך על הכתוב או לא, וכא זה השם בהשאלה על ענינים שונים (ח"א שם). וגדרנו בכונה מושג הלכה על דיני התורה שבעל פה יען כי אף כן גדרוהו הקרמונים והשתמשו במלת הלכה על דבר שהיא מתורת הזקנים בנגוד אל הדבר שהוא מן התורה (ירוש' תלה פ"ג ה"ה, ופ"ד ה"ג וה"ד וכתובות פ"א ה"א, גויר פ"ט ה"א). ועל כן כל הדינים הדתיים שנחתכו בתורת הזקנים להיות מנהג כישראל באיזה צורה שיהיה בין נסמך על מקרא או לא נסמך, וגם באיזה כח שיהיה לדין ההוא בין אם יש לו כח דבר תורה ובין אם אין לו כח דבר תורה כל זה נקרא הלכה. ועתה נאמר כנוי הלכה על הקדש והחטאות והבשרות שהם גופי הלכות או גופי תורה (ירוש' שבת פ"ב ה"ה). על השחיטה והקבלה והזריקה (ירוש' שקלים פ"ד ה"ג), וחומיהן שכולם נלמדו בתורה שבעל פה ורוב פרטיהם מן הכתובים, ונאמר גם על דינים אשר אין להם רק כח סייג או תקנת חכמים כמו הלכות שמונה עשר דברים שגורו בעלית הגניה כן חזקה ב"ג (שבת ספ"א) והלכות ארץ העמים (ירוש' שם) הלכות המרחץ וביה הבסא (ירוש' שם פ"ב ה"ה) והלכות אבל (ירוש' מ"ק רפ"ב) ואמנם בכל זאת יצדק לתאר דין מדברי סופרים בכנוי הלכה בנגוד אל דבר תורה יען שעיקר מושג הלכה הוא: דין אשר קבעו הסופרים, וכל דברי סופרים הם הלכות אף שאין כל ההלכות דברי סופרים, כי יש הלכות אשר קבעו הסופרים בכח הכתוב ועל יסוד מדרשו. ועתה אחרי שמושג הלכה דין קבוע שקבעו חכמים והתקיים והתורות שנתנו החוכים מוכן מעצמו שהפרידו תלמודם, אשר בכוח קבעו הדינים,

מן ההלכות אבל בעבור זה לא נאמר שכל ההלכה הכוללת גם תלמודה אינה הלכה והלא הקדמונים עצמם קראו את תלמודם: עמוני ולא עמונית מאב ולא מואבית, בשם ההלכה. וכן נמצא שהקצת חכמים בסתירת הכתובים קראו בשם ההלכה (ירוש' פסחים פ"ו ה"א). וכמעט הוזה קראו גם להלכות חקים (מכילתא דיוסע פ"א, נדרים ל"ז). וקרוב מאד כי היו להם קובצים מהלכות אשר לא היו מיועדים להיות שונים בהם בבית המדרש לחכמים ולתלמידים כי אם תעודתם ללמד דעת את העם ולכל הצריכים להם. וסוה המין היו הלכות שחיטה והלכות קטיצה אשר תלמידי חכמים היו מלמדים לכהנים (כתובות ל"ז). וכמו כן היו קובצים כאלה אשר מהם היו מלמדים את העם לדעת את המעשה אשר יעשון. ומובן הדבר כי בכמו אלה אשר מיוחדים לדרוש בפני ההמון ועמי הארץ לא ערבו גם התלמוד ופעמי הדברים. אבל קצת חכמים עברו בזה נבול ברוב הימים שיש תלמידי חכמים שהיו מלמדים הלכות צבור לרייני בור (שבת קל"ט). ועתה חובת התלמיד חכם היא משני פנים. האחד, שיהיה שונה הלכות המיועדות להמון העם והשני שיהיה שונה תלמוד ההלכות לדעת מעמך ומקורן ובאופן הזה היה הרב מלמד ושונה לתלמידים בבית המדרש וזה היה מרות המשנה ששנו חכמי הדורות בבתי מדרשיהם וזאת התכונה היתה שוה במשניות של כל החכמים (עי' במבוא למכילתא של הר"ר מאיר פ"ט צד IXL). ואפשר שעל זה רמז חכם אחד מרבני הדור הזה באמרו: איזה תלמיד חכם זה השונה הלכות ועוד תורה (ירושלמי מ"ק פ"ג ה"ז).

כבר בימים הקדמונים היה ההלכה ומנהג שוים במושגם פילון האלכסנדרני אמר באחד מספריו כי מנהגי ישראל היו רק נמסרים בעל פה ולא נכתבו (צונץ נ'. ד'. צד 45), הרי שמה שנקרא בתלמוד ההלכה מכנה פילון בשם מנהג. ויוצא לנו מזה שסקור ההלכה הוא מנהגם של ישראל. ויען שהמנהג כשיתישן הרבה נאבד לפעמים לדורות האחרונים מעמו וסבתו הראשונה על כן נמצאו כמה הלכות משוקעות במשנתנו אשר לא ידענו מה מיבם (ירוש' תגינה ס"א), ואף על כן בהיות ההלכה רופפת ביד בית דין נכריענה על פי מנהג הציבור (פאה פ"ו ה"ז), ולא עוד אלא שאם נמצא מנהג בעם הנוהג שלא כהלכה הישנה אין לבטל המנהג של עכשו מפני ההלכה הישנה אלא המנהג מבטל ההלכה (ירוש' יבמות פ"ב ה"א) כי אנו אומרים שההלכה היא מנהג ואף כן המנהג הוא ההלכה ואחרי שנתקיים המנהג בעם יש הוכחה כי באיזה זמן עקר המנהג הראשון וקבעו במקומו מנהג אחר מאיזה מעם וסבה. ואין זה דבר זר כי זה דרך החכמים בכל מקום ובכל זמן לבטל הלכה הנוהגת בישראל מסבה נחוזה ועמעמי עליה לצורך וקראו הלכות כאלה הלכות של עממים (ירוש' שבת פ"א ה"ד ובכ"ט). ומעולם לא נמנעו החכמים מלהנהיג במקומם דברים אף נגד ההלכה (ירושלמי שקלים פ"א ה"א). והיה זה המנהג אף שהוא שלא כהלכה חזק כמו ההלכה ועל כן במקום שנרגעו היו קונסין את העובר עליו כמו שקנסו על ההלכה (ירוש' פסחים פ"ד ה"ז). אחרי הדברים והאמת האלה יוצא לנו כי ההלכה הוא כל דין תתוך בתורת הוקנים אשר הוא למנהג בישראל כלומר דין וחק אשר היה למדה במנהגם, ובבחינה הזאת יצדק גם תואר ההלכה על כל דין וחק אשר הוא למדה באחת מן הידיעות האחרות. ויש הלכות רגילות (ברכות כ"ב). והלכות פסוקות (שם ל"א). או קצובות (שם בירוש' פ"ה ה"א וסוף ב"ב) והלכות אשר לא נודע מה מיבם (ירוש' תגינה ס"א) והלכות של עימעום (ירוש' שבת פ"א). את ההלכות אשר לא נדע מה מיבם החיוקן להלכות ישנות ויחסום למשה מסיני (ח"א פ"ט). אבל רוב ההלכות הנמצאות אתנו היום הן הלכות הקצובות מפי בתי דינים שונים או מיוחדים החכמים אשר עשו אותן להיות סיני לתורה או מפני תיקון עולם ככל מיני תקן למובת האומה ולהישיר עניניה, או שיצאו להם מסדרשם בכתובי התורה. אמנם הענין הזה, אשר קראו כבר קדמוני קדמונינו את החקים והמשפטים והדינים בתורה שבעל פה בשם: ההלכה

הלכה אשר הוראתה מנהג, יקר הוא מאד ואין ערך לו, כי מן השם הזה נבין תעודת התורה הזאת. הוא רומז לנו שהלכות הן מנהגי האומה בדרך חייהם. וכאשר המנהג בכלל ובכל מעשי בני אדם נולד מתוך ההכרח שמנהג כן וכן הוא תועלת וטובה להם בדרך חייהם, כן המנהג התורי נולד מתוך ההכרח הזאת. והחכמים וראשי הדורות אשר יסודו שמו את תועלת האומה וטובתה החומרית או המוסרית נגד עיניהם. וכאשר במנהגי האדם בכלל תלוים קיומם וביטולם בתנאים שונים, בתנאים חיצוניים שהם המקום והזמן ובתנאים פנימיים שהם הרחבת הדעות ויתרון ההכרה אף כן תלו חכמינו הקדמונים את המנהגים התוריים שהם ההלכות בתנאים כאלה ועל כן בכל דור ודור נמצא שלא נמנעו חכמינו לבטל הלכה אם לסבת הזמן או המקום או גם מהרחבת דעתם והכרתם. אם נשווה נגד פנינו תולדות כל החכמים אשר עברו לפנינו עד כה ונבינה במעשיהם ובתורותיהם נמצא תעצומות לדברים האלה עד למאות ועל כן דוגמאות פרטיות אך למותר, אבל זאת נוכיח כי אלה הסבות החיצוניות לא היו רק המקום והזמן כי אם לפעמים גרמו גם המחלוקות והמריבות בין החכמים כי בטלו הלכה הנוסרת מאיש אשר לא הפצם בו אף אם ההלכה מצד עצמה ישרה בעיניהם. כי ראינו בהלכה אחת אשר יסד ר' אליעזר ובטלה והורו היפוכה לא מפני שהשבוהו לתועה כי אם רק מפני שר' אליעזר יסדה ורצו לעשות פרסום נגד תורתו ואף חזרו לעשות כדבריו אחרי מותו בעת אשר לא היו צריכים עוד לפרסום הזה (גדה ד'). וכמעשה הזה פגשו לפעמים שונות בדרך אשר הלכנו עד כה.

המקור אשר ממנו יצאו ההלכות היה לרוב מדרש התורה. והנה כבר התבררו לפנינו הכללים השונים אשר היו לקדמונינו לעזרה במדרשיהם (ח"א צד 164). והראנו לדעת כי לדורשים עצמם נחשבו מדרשיהם לפירוש המקרא האמיתי. כי האפן לפרש את הכתובים כפי מה שיפרשו במדרשי חכמי התורה שבעל פה הוא היה מדת הפירוש כפשוטו של מקרא בימים הרם (שם 168). וראינו גם כן כי מדרשיהם בכלל נחלקים לשלושה סוגים והם: מדרשים המפרשים כונת הברורים בכתוב. מדרשים היוצאים מהסברה והעיון בכונת הכתובים. ומדרשים ברמזי הכתובים. ותחת שלשת מיני המדרש האלה נכנסים כל המדרשים אשר נמצאו לחכמים הקדמונים (שם 169). כל המתבונן בשוירים הקדמונים אשר גשאו לנו מן הסופרים הקדמונים ימצא כי מדרשיהם היו מן הסוג הראשון. כמו הפירוש על סמחת השבת שהשבת מכוון על הפסח כלומר ממחרת הפסח, וכן אין לו האמור אצל יבום פירוש וזעזע אין לו, ונקרב בעל הבית אל האלהים כלומר לשבועה. אלה הפירושים בלי ספק ישנים מאד אחרי שתרנגום השבעים כבר נמשך אחריהם (ח"א 97) וכלם מפרשים כונת הדבורים בכתוב. ומה המין הם גם פירושי הוקנים הראשונים (שם 111), וכל הפירושים של החכמים הפירושים הראשונים אשר נחלקו בהם על הצדוקים (שם 117) אשר כלם ישנים. ונמצאו לנו מדרשים רבים ממין הזה אשר אף שלא נקרא שם מיסדם עליהם בכל זאת נראה ברור מעיניהם כי הם ישנים על דרך משל: ולקחתם לכם ביום הראשון שתדוהו הלוקחה ביד ופירוש זה ישן מאד כי כל מצות לקחת ארבעה מינים אין לה התחלה כלל בלתי אם נאמר שפירוש ולקחתם הוא הלוקחה ביד. וכן ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים ולא שבעה בגבולין, כי עוד כל ימי¹ הבית נהגו כן ואין ראיה שמתחילו לא היה כן. והנה אחרי שכל המדרשים הנזכרים בשם קדמוני קדמונים בלי יוצא מן הכלל הם ממין הזה על כן אין גם כל ספק כי הפירושים ממין הזה הנפוצים בספרי המדרש אשר בידנו הם לא כלם על כל פנים חלק גדול מהם הם עוד מן הפירושים הישנים. וראוי לנו להעתיק קצתם: במכתב נפשות אין

מכתב

(1) אין ספק אצלי שגם הצדוקים פ' ולקחתם לכם הלוקחה ביד. שאם לא כן וראי שחז"ל מוכיחים התנאיות הזאת כמו שחז"ל התנאיות. אזרחת רק הקראים עקשו דברי הכתוב ופירשוהו על הלוקחה לעשות פסח ביוםם על דברי עזרא (נחמיה ה' טו) צאו ההר וכו'.

מבטת אלא מנין שישתמנו למנויו (מכילתא בא פ"ג), אל תאכלו ממנו נא אין נא אלא חי (שם ע"ו), וככה תאכלו אותו כיוצאי דרכים (שם פ"ו), ולא נחם אלהים אין נתם זה אלא נהוג (שם בשלה בפתיה), וחמושים אין חמושים אלא מווינים (שם), נבוכים אין נבוכים אלא מסורפים (שם פ"א), אם רעה בעיני אדוניה אין רעה אלא שלא נגמלה חסד לפניו (שם משפטים פ"ג), ואם שלש אלה לא יעשה לה יעד לך או לבנך או פרד (שם), וסת שתהא מיתתו בידי שמים, או נשבר ששברתו חיה, או נשבה ששבוה לסמים (שם פט"ו). וגר לא תונה ולא תלחצנו לא תוננו בדברים ולא תלחצנו בממון שלא תאמר לו אמש היית עובד לבל קורם נבו... (שם פי"ח). למעול מעל אין מעילה בכל מקום אלא שקור (ספרי נשא פי ב'), עשירית האיפה אחד מעשרה באיפה (שם פי ח') בתוך עמך ועמך בשלום (שם פי י"ד ובכ"ט), מין פירושים האלה הם היותר ישנים. כל פרק הזמן הראשון של הסופרים היה מדרש התורה רק על דרך זה. בימי מחלוקת הצדוקים הגדילה הדרישה בתורה מעשיה ובא חלוקה ושנוי בדרכי המדרש ונולדה שיטה חדשה בדרשת התורה וכבר נמצא בימי הלל שהסברה והעיון בכתוב עמדו ברומי של עולם הדרישה, עד שהלל אשר אהב הסדר הנאות בחכמת התורה כבר סדר שבע מדות שהתורה נדרשת בן וכן נמשכו הדברים עד הדור הראשון אחר החורבן, וזה פרק זמן השני במדרש התורה. ואמנם אחר החורבן באבוד כל טוב מהם וכל מחמיהם אשר היה להם מימי קדם ואין שיר רק התורה הזאת או עוד גדלה הדרישה על אחת שבע, מצד האחד התרחבו המדות ומצד השני היו מדרקים בכתוב כחוט השערה. רבי ישמעאל הפליא לעשות במדותיו ורבי עקיבה בברויו ומעטיו עד שדרש על קוץ וקוץ שבתורה תלי תלים של הלכות ותלמידיהם ותלמידיהם עוד והוסיפו על מדות רבותם לבל חזק ודקדקו דקדוקים בכל חיבה ובכל אות והשתמשו באופנים מתמיהים וזה פרק זמן השלישי במדרש התורה, וזה הפרק התמיד מאד ומדתו היתה מרת כל הדורות הבאים. עזרה גדולה להתחזק המדרגה הזאת במדרש התורה היה להם הענין כי בימים ההם לא היו נקודות בכתב המניעות מעמי האותיות ומורות קריאת התיבות. כי זה נתן להם יד לדרוש המלה אף שלא כקריאתו ולהניח בה כונה אחרת. ובעלי התלמוד הבבליים כבר העירו על זאת ורצו להוכיח כי יש מבעלי המדרש שמו להם ליסוד יש אם למקרא כלומר שבכל מדרשיהם הם נמשכים אחרי הקריאה המורגלת ויש מבעלי המדרש אשר יסורם יש אם למסורת (מנהגיהן ד'. קדושין י"ח: ובכ"ט) אבל לא עלתה בידם כי באמת כל התנאים של הפרק השלישי במדרש היו דורשים התיבות לפעמים כתיבתן ואף נגד קריאתן המורגלת. ודרך המדרש הזה היה רבי עקיבה מנשא למדה כללית, ועליו כוון במאמרו מסרת סיי לתורה (אבות פ"ג), כי באמת לפי דרך מדרשו החדש היה המסרת אמצעי גדול וחזק להרחיב הדרישה והתורה שבעל פה. ואמנם ברור הוא שאם נמצא אחד מן התכמים דורש התיבה לפי המסרת אין עוד הכרח שידרוש בכל מקום לפי המסרת ולא ידרוש לעולם לפי המקרא וכמו כן אם נמצאנו דורש לפי המקרא אין עוד הכרח שלא ידרוש לעולם לפי המסרת (1). אמנם אם נתן

לב

(1) הדבור יש אם למסרת לא נמצא בשום ברייתא, ויש אם למקרא פסח אחת בת"כ תורע פ"ב. ח"ל שאלי תלמידיו את ר"י בן רועץ שומעים אנו ומסאה שבעים יכלו תהא מסאה שבעים אל מסא ומסר בוכר מסא ומסר בנקבה מה ימי מסתה כפלים בוכר אף ימי מוסאתה כפלים בוכר מאחר שנפסרו יצא ומסור אחריהם אל' לא הייתי צריך להיוק לבס ספני יש אם למקרא. ומובאת ברייתא זו בסנהדרין. ולשון יש אם למקרא מורה שאינו שולל את המסרת שכן מורה נחלת ישי. שאלתה מה עלה על דעת תלמידיו לסר תהא מסאה שבעים כאלו דבר משום המה לדרוש המסרת? אלא ודאי שזה בירור שדורשין המסרת. והשיבם פסח למה אין דורשין כן המסרת ולאחר שנפסרו חזר אחריהם ואמר לא הייתי צריך להיוק לבס ספני יש אם למקרא אלא זו תשובה בדבר כלומר למה אני בותר כן לדרוש אם למקרא ספני שהמסרת נותנת כן מסא וכדור בוכר וכו' אך בבבלי שנו הני' לפי שיפתם שסברו שנאמרו יש אם למקרא בא לשלול יש אם למסרת ואינו כן כמ"ס. ומבאר הדבר שכל התנאים הסבורים לפי התלמוד יש אם למקרא דורשים במקומות שונים המסרת כבר שהדיו כבר בעלי התוס' ע"י מסבה. (ו) ברייתא וי"ש ובכל המקומות שנמסנו שם על דגלין כהנהגת ר"ם ובבבלי-תוס' וי"ש דרבי לא העילו כלום. (שם בבבלי תבואה פתיחת לכלל הנהגה בקשראית שם (ל'א) אמרו וצריך פסא. וי' בוכרים (ס) הרי' לא, דוחק הרי'. סף דבר לפי ה' בבבלי לא מצאנו דינו ורגלינו בהסגן הבריות והכריות פירושם.

לב למדרשי החכמים שבפרק השלישי נמצא כי המסרת משלה בעו על מדרשיהם ובכל מקום ההודמן והצורך דרשו לפי המסרת ולא שעו אל הקריאה המורגלת. כל יודע מדרשי החכמים ומקרקק בהם בשום לב ימצא זאת על נקלה ועל כן רי לנו להציג פה רק קצת דוגמאות פרטיות וכן הפרטים נדון על הכלל. לפעמים כשדרשו לפי המסרת אמרו בפירוש אל תקרא כן, כלומר בקריאה המורגלת, כמו ושמרתם את המצות א"ר יאשיה אל תקרא כן אלא ושמרתם את המצות (מכילתא בא פ"ט). ודרך אל תקרא זה היה שורש להבין מדרשים בדרך אל תקרא אשר עברו גבולות. אמנם רוב פעמים בדרשם לפי המסרת לא ירמזו מאומה. כמו: אשר תקראו אתם מקראי קדש אתם אפילו שונגין אתם אפילו מוידן אתם אפילו מוטעין (ר"ה כ"ה.). כל אשר בתוכו ישמא אינו אומר שמא אלא ישמא למטא אתרים (סוטה כ"ז: ות"כ שמיני פ"ו) ודרש כאלו כתוב ישמא. לא יאכלו לחייב המאכל כאוכלו (ת"כ שם פ"ה) כאלו כתוב יאכלו. לא תאכלום כי שקץ הם לא תאכלום להזהיר הגדולים על הקטנים (יבמות ק"ד.), לא יאכלו לחייב המאכל כאוכל (ה"כ שם פ"ב), משארתם צלחות אלן שיוריו מצה וברור (שם פ"ג) ובלי ספק דרש כאלו כתוב משארתם. לא תעשון אתי וגו' דנ"א לא תעשון אתי שלא תאמר עושה אני כמין דמות ואשתחיה לו ת"ל לא תעשון אתי (מכילתא דבחדש פ"ו) וכאלו כתוב אותי. אם טורף יטרף יביאחו עד המרפה לא יושם יביא ערים שנטרפה ר' יונתן אומר יביאחו עד המרפה יולך הבעלים אצל מרפה ויהיה פטור מלשלם (שם משפטים פ"ט) ודרשת ר"י כאלו כתוב עד. וכן אין לו עיין עליו (כ"ב קמ"ו. ובני ערוך) כאלו כתוב כפה. והנה באופן הזה היה חלק גדול ממדרשי החכמים אשר בפרק האחרון, וצעירי התלמידים של אחרוני התנאים באופן הזה מצאו חפץ ויהי דרך כבושה לפניהם במדרש התורה, ובאופן מתמיה עוד הפריזו על המדה לבלי חק. ומצאנו לרבי יוחנן, תלמיד מתלמידי ר' יהודה הנשיא האחרונים שדרש מה מעם שר"א אומר ולר שלמים לא יקרב שלמים שנאמר ואם זבה שלמים קרבנו ואם לא הולד (תמורה י"ח.). הנה דורש כאלו כתוב ואם בצירי. ועוד דרש: מכל האכל אשר יאכל אכל שאתה יכול להאכל לאחרים קרוי אכל (מנחות ק"א:.) ובלי ספק דרש מלה יאכל כאלו כתוב יאכל. וחברו רב כהנא דרש: ואליהם תאמר על הסמוכין תאמר (זבחים ק"ט:.) כאלו כתוב ועליהם. וגדולה מזה דרש ר' אלעזר ועיני לאה רבות שמתנותיה ארוכות (ב"ב קכ"ג.) ובלי ספק הכפיל הברת "אה" שבמלת לאה והמשיכה למלת רבות ודרש כאלו כתוב ארוכות. ואחרי שהתרחבה חפזית הירישה כל כך עד שהיה להם דבר קל לשנות מסורת הקריאה כחפצם ולא השגיחו רק על האותיות להניחן במלואן, על כן נקל להם גם זאת להתחילק לפעמים מצב האותיות, והיו גורעין ומוסיפין ודורשין. כמו ולקח הכהן המשיח כרם הפר דם מהפר יקבלנו (זבחים כ"ה.) ובדורות האחרונים עברו גבולות כל כך עד שגרעו אות מלה אחת ואות מלה אחת ועשו האותיות שגרעו מלה מיוחדת לדרשה. כמו ונתתם את נמלהו לשארו ונתתם את נחלת שארו לו (ב"ב ק"א:.) ולפעמים אף באופן שגורעים האותיות ומחליפם מצבן עד שנעשו על ידי זה מלות חדשות כמו טרית אשר גרעו אות חית' כן מרות ואות אלף מן אשר ועשו מלות חדשות מראו חשך (בבביות מ"ד:.) המנהג הזה להתחילק מצב האותיות לצורך המדרש הרהיבו גם על מלות שלמות והתחילו לפעמים מצב המלות במאמר הכתוב ודרשוהו. כמו: כי כל אוכל הלב מן הכהמה וגו' הלב הולך מנן ה"ל כי כל אוכל הלב (ת"כ צו פ"י פסחים מ"ג:) ובחרי שדרש כאלו כתוב כי אוכל כל הלב. וכן אמרו: כי כל אוכל חמץ שומע אני כל חמץ במשגל ה"ל לא תאכל עליו חמץ וגו' (מכילתא בא פ"ה), וודאי שהיינו חושבים שכל חמץ במשגל מפני שחיינו דורשים כי אוכל כל חמץ. ומדרשים כאלה רבים וננסים בסוג המדרשים המסיקים את המקרא לדרשו (עי' למעלה). והנה אחרי שלא יקשה בעינינו להתחילק מצב האותיות או המלות

לצורך

(דבר דוד ודושיה חלק ב' [12])

לצורך מדרשה על אתר כמה וכמה שנקל להם להחליף מצב הדברים לצורך מדרשם. ובעלי המדרשים שבארץ ישראל היו מפורסמים כמנהג הוה. והבבליים מצידם כי כן אמרו במערבא: כל מקום שאתה מוצא שתי כללות הסמוכים זה לזה הטל פרט ביניהם ודונם בכלל ופרט. כמו ופדוי מן חרש הפדה בערך כסף שקלים ודרשו ופדיו כלל בערך כסף שקלים פרט הפדה כלל (בכורות נ"א. ובכ"ם) ודרשו הכתוב כאלו כתוב ופדיו מן חרש בערך כסף שקלים חפדה. וזה קרוב לענין שאמרו במקום אחר סרס המקרא ודרשו. ועתה אם נבינה בכל אלה הדרכים במדרש נמצא כי אך שונים הם למראה עין אבל באמת הכל הולך אל מקום אחד כי הם יצאו מן היסוד המוסר כי המלות ואותיות התורה הן רק הוסיף אשר נתן להכמים להחיותו בחכמתם ובשקול דעתם, ודרשו נהונה להם לעשות מכל חלק קטן מרחומר המה הוה נפש חיה עומדת בפני עצמה על מצב המקום והזמן והדעה המושגת, ועל כן המדרשים שדרשו בעזרת המסכת או בהחליף מצב האותיות להיות גורעין ומוסיפין ודרשין באופנים שונים או בהחליף מלות המאמרים ובסרום המקראות כלם יוצאים מן היסוד שנוכל להפריד מלה או אות מן הכתוב כלו ולדרשו כאלו כתוב בפני עצמו. וכבר ראינו במקומות שונים כי בימי ר' עקיבה או הוחל ללכת בדרך הוה והוא שרש לקצת רבוי ומיעוטיו של ר"ע וגם שורש לכל הגדרשים באם אינו ענין והדרך הוה עוד הוסיף אומץ על ידי תלמידיו ויהי אם הדרך לרורות הבאים.

ואמנם מלבד התועלת אשר יצאה להם מזה לפרש על פי דרכי המדרש האלה את הכתובים באופן הנאות להכלית ההלכה ולחזק חקים בכחם אשר היו דרושים להכלית ההנהגה, עוד תועלת אחת וגדולה בעיניה יצאה להם מתוך הרחבתם את נבולות המדרש. והיא היתה: שהמדרש היה ממלא מקומו של תיקון הסופרים. כי דבר מחלט הוא באין כל ספק כי הסופרים עשו תיקונים שונים לכמה מקומות במקראות בתורה ובשאר כתבי קרש. הכתיבו הקדמונים הלא סופרים ומונים מקצת תקוני סופרים, ומי זה אשר מלאו לבו להכחיש עדותם? (עי' ח"א צד 62). הסבה אשר הניעתם לעשות תיקונים היתה קדושה ונכבדה, מרצותם להרחיק מכתבי קדשנו כל שמץ דבר אשר יכול להרעות את המן העם לאמונות ודעות זרות. או מרצותם לקרב דעות אשר בעיניהם טובות וישרות. מי היו אלה הסופרים ובאיזה זמן היו ומתי הדלו לעשותם? מכל זה לא הגיע אלינו דבר ברור, אבל הדעת נותנת כי מעת אשר דרדו בו נבולות המדרש לא היה עוד מכריח להקן, כי יותר מאשר יכלו הקדמונים לפעול על פי תיקונם ויכלו האחרונים להקן על פי דרכי מדרשם. ואמנם התועלת הזאת אך למצער פעלה במדרש ההלכה לערך פעולתה במדרש האגדה אשר עוסקת ביהוד עם האמונות והדעות היהודיות.

חלק נכבד בתורת הזקנים הוא ההגדה. כאשר ההלכה מיועדת ללמד לעם ולתלמידים הדנים והחקים המעשיים אף כן ההגדה מיועדת ללמדם חקם המסורתי ולתת להם לקח טוב על דרך חייהם באמונות ודעות. ולמה נקרא שמה הגדה? אמרו קצת מפני שההגדה מושכת את הלב, ובארמי נאמר נגד במקום ששך בעברי על כן נקרא הגדה דבר המושך את הלב. אבל האמת הוא כן. כי שורש נגד בעברי במושג אמירה ודבור השתמשו בו ביחוד לכל הודעת דברים לאחרים, או להודעת רוח דעת והוראת מוסר, וכן יאמר נגד על האזהרה והתוכחה לאחרים או גם על פתרון דבר כתום (!) ואהרי שההגדה כוללת הגיוני הכמים במוסר השכל, ורעיונים מלוכשים בלבוב הכליזה, ובחינות במבע הנמצאים

(1) אין צורך להאריך בדרישת דברים פשוטים וברורים כאלה רק אישנו על הכתובים המאמרים והם כמו הנתי' לם היום, הגידו השמים צדק, ומניד לאדם מה שיהו, להגיד ליעקב פשע, והגדת לנביא, הגיד לך אדם מה טוב, והגידו לך את דבר המשפט, ויגד לנו את החירה, ויגד לך תעלומות חכמה וכן רבים, ויגדו לרבי בסופה (1) ואמר לפני דברי הגדה וכו' כנן אשר חכמים הגידו וכו'.

הנמצאים, ופשר דבר באמונת ודעות, ודרישות בקורות דברי הימים לאומה או ליחידים מצוינים אם טובים אם רעים וכלם להוראת מוסר, ללמד להועיל לאחרים או להזהיר מן הרעה על כן בצדק בחרו בכתיבת הגדה לכנות בו הדבר המתעסק. בענינים מושגים האלה, ובהיות שלפי דעתם ואמונתם אין חכמה ואין תבונה ואין עצת ונאם אין דעה נכונה ומוסר השכל אשר לא נפתח להם מקור בכתיבת הקדש על כל התאמצו תמיד להוציא הנוגיהם ורעיוניהם באמונת ובתבונות בתורות ובקורות ואת כל דבריהם חכמים ואגדות מרובורי הכתובים, ואף כן התעוררו על למודים חדשים במוסר ודרך ארץ ובקורות דברי הימים בבה דרישתם במקרא, הכל כאשר עשו בהלכה, ובדרך הזה נולדה ספרות מדרש-אגדית אשר נדלה בכמותה מספרות המדרש-ההלכותית. והדבר מובן מעצמיותו כי גם החלק בכתיבת הקדש אשר יש לו תכונת הגדה-הלא גדול הרבה יותר מהחלק הכולל ההלכה. הדומה הראשון למדרש ההגדה הוא בכתיבת הקדש עצמו ונמצאנו בארבעה דרכים. הדרך האחר הוא: שנוספו לפעמים מאמרים מסוגים בכתיבים אשר יש להם תכונת מדרש⁽¹⁾. הדרך השני הוא: שנוספו מאמרים בסוף אשר דורשים ומפרשים את הכתוב⁽²⁾. הדרך השלישי הוא: שנוספו פרשיות או מאמרים לפרוש אור על קורות דברי הימים אשר ספרן מקודם⁽³⁾. והדרך הרביעי הוא: שהעתיקו הספרים המאוחרים דברי הקודמים ודורשים אותם ביתרון ביאור⁽⁴⁾. ואמנם בכתיבת הקדש באו מדרשי ההגדה רק בדרך מקרה וההודמן כפי מה שמצאו לפעמים מקום וסבה לפרש, אבל מדרש האגדה בקבע ובערך וסדר קהל אחריו שובם מתנולה, בפרק אשר הוחל לקרוא בתורה ובדברי הנביאים בקביעות לפני העם ועמדו להם מבינים להבינם ומתרגמים לתרגם לפניהם מפורש ושום שכל.

בדרך כלל נשתות ההגדה בבחינת בנינה וצורתה להלכה. כי כמו שבהלכה יש בה למודים ותורות אשר הם הנוני החבטים אשר אין להם חבור עם התורה הכתובה, ויש בה למודים ותורות אשר הוציאו מן הכתובים או אשר המציאו מעצמם ודרשו להם סעד וראיה מן הכתוב, ויש בה למודים ותורות אשר לסבת המקום והזמן ומתרחבת דעתם והכרתם מבטלים הלכות ישנות, אף כן הוא בהגדה. גם היא נחלקת לשלשה חלקים כוללים. החלק הראשון כולל רעיונים והגיונים במוסר השכל במדות וברעות. כמו: אם אין אני לי ימי לי

וכשאנו

(1) לרגל המלאכה שלפנינו נחזיק לחקור על רשמי מדרש ההגדה הראשונים ואנו מצאנו בכ"ז צדדים אנו לקצת עשרות הנוגיות בתורה הכתובה אף שאין לנו עסק בה בחבור זה. והגני רומנו על רשמי המדרש בתורה במאמרים מוסגרים. ויטרא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו וזכר ונקבה ברא אותם (בראשית א' כ"ז). שם האחד שכל (כי בימינו נפלגה הארץ) ושם השני יקטן (שם י' כ"ה). וישא לזם את ענינו וירא את כל כבוד הירון כי כלה משקה לפני ששת ה' את סדום ואת עמרה) בנן ה' (שם י"ב י'). ויאמר יוסף אל אחיו — ואנודה לפרעה אחי — באו אלי (והאנשים רעי צאן כי אנשי מקנה היו וצאנם ובקדם וכל אשר להם הביאו) והיה כי יקרא אליכם (שם מ"ו י"ג). בכל אלה אם נשמים המוסגר לא יותר בחבור הכתוב וע"כ לא בא המוסגר אלא לדרוש.

(2) ליל שמורים הוא לה' ונו' (שמות י"ב מ"ב). והעמר עשירית האפים הוא (שם י"ז ל"ב). ולא יהיה בכם נגף בפקד איהם (שם כ"א י"ב). וזכרן לבני לזכר אשר לא יקרב איש רז... להקטיר קטרת לפני ה' (במדבר י"ז ח') בכלם מפרש את הקדום.

(3) ע"כ קרא שמה בכל כי שם בלל ה' ונו' (בראשית י"א מ'). ע"כ קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם (שם כ"א י"א). ואולם לזו שם העיר לראשונה (כ"ה י"ט). ע"כ לא יאכלו ב"י את ניד הנשבע אשר על כף הירדן ונו' (שם ל"ג י"ג). וכן כל פרשת: ואלה המלכים אשר שלכו בארץ אדום עד ואלה שמות אלוהי אדום. (שם ל"ז י"א — מ.). כי השבון עיר סיוון מלך האמורי עד אשר עד מידבה (במדבר ל"ב כ"ו — ל"א) ויען שהאריך הרבה במדרש המאונע ע"כ כלל: ושם ישראל בארץ האמורי אשר כבר נזכר בפ' כ"ה.

(4) כבר דברנו מזה בה"א. בסקמות שונים שמדבריו כמה כ"ק המאוחרים נזכר ללמוד אין הבינו דברי התורה. אבל כאן רצוינו להראות הסקמות אשר בהם הספרים המאוחרים דורשים דברי הקדמונים בכונה לדרוש. הנה מדברי התורה (דברים כ"ו ח') לא נחברו מה שכתבו על האנשים. ואמנם ביהושע ח' העתיק דברי התורה ודורשם על ספר הקללת והברכות. ואף כן יחברו למעין המשכיל שם פ' כ"ג ו' — י"א, שבעל הספר דורש את כתובי התורה. ספר דברי הימים ובו מדרש אנרן כי הוא דורש כתבי הקדמונים אשר מהם שאב כל ספרו. כללו של דבר הנה מצאנו שכתבי קדש מעתיקים ות את זה והדעתהק היא לרוב מדרשה של הנעתק. ואיך עוד על מוסור ע"ה שבתהלים שכלו מדרש הגדה. אמנם כבר אצטנו שאין לנו עסק בחבורנו הזה עם כתבי הקדש, ולהכילת אשר לפנינו די כאלה העשרות הקצנות.

ובשאיני לעצמי מה אני ואם לא עבשו אימתי (אבות פ"א), למד לשונך לומר איני יודע שטא תתבדה ותאחו (ברכות ד'), אין לך עני בישראל אלא רשע ערום (סנהדרין ע"ו), וטוה המין רוב משנת אבות. והחלק הזה כולל עוד מדות אשר העמידו החכמים אשר יהיו לקו ולמשקלת לאדם להשגת שלמותו הנפית. כמו אתר כל אבילתך אכול מלא אחר כל שתייתך שתה מים ואי אתה נוזק (ברכות מ'), קצת אחד מס' סמני מות והישן למורה גרנו דמו בראשו (שם). מחול יפה לשנים וקשה לבני מעים כרשין קשין לשנים ויפין לבני מעים כל ירק חי מדיק וכל קמן מקמין וכל נפש משיב את הנפש וכל קרוב לנפש משיב את הנפש כרוב למון ותדרין לרפואה אוי לבית שהלפה עוברת בתוכו (שם מ"ד). דג קמן מליה פעמים שהוא מסית לו ב"ז ובכ"ז, ששה דברים מרפאין את החולה מחליו ורפואתן רפואה (שם). אספרגוס יפה ללב וטוב לעינים וב"ש לבני מעים וכו' (שם נ"א), ונמצא מספר גדול מאמרים כאלה בספרות התורה שבגל פה הכוללים עצות טובות ותורות להכלית הרפואה וקיום הבריאות. וקרוב מאד שבזמן הקדמונים היו כל אלה המאמרים וכווצא בהם מהיברים בקובץ אחד מיוחד והיה נקרא הלכות הרופאים (ירוש' יבמות פ"ח ה"א). ועוד כולל מדות במסר ודרך ארץ. כמו: שש דברים ננאי להלמיד חכם (ברכות מ"ג); בעל הבית בוצע ואורח מברך (שם מ"ו), השיתה כוסו בבית אתה הרי זה גרגרן שנים דרך ארץ שלשה מגסי הרוח (פסחים פ"ו); וגם בפנה הזאת היה כבר בזמן קדמון קובץ נקבצו באו בו הלכות דרך ארץ (ברכות כ"ב), ויש בידנו שיעורים מהקובץ הזה במסכת דרך ארץ רבא וזוטא. ועוד כולל החלק הזה, למורים בהכמת המבצע וכל דעותיהם בחכמות החזוניות. כמו בשלישה דברים אדם נשתנה מהברו בקול במראה ובדעת (סנהדרין ל"ח). ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע וכו' (פסחים צ"ד); כל הישוב בלו הרה כוכב אחד ויטב (שם), כל המתואר מתקופת המולות וזמן הילוכם (ב"ר פ"ו), מהיית הגשמים ופעולתם (תענית כ"ה: ב"ר פ"ג) מעיבור בעלי חיים ולדתם וזמן גמר בישול הפירות באילנות (בכורות ח'). וכל כיוצא באלה. החלק השני מן האגדה הוא מדרש האגדה ולו תכליות שונות. א) לפרש המקרא כפשוטו וכבר אמרנו שדרך המדרש הזה הוא היותר ישן. ב) מדרש אגדה אשר תכליתו להוציא מסר השכל מן הכתוב, או מיסד בו אמונות ודעות. וזה הוא בפנים שונים. או שדורש שהכתוב מלמדנו מדה כך וכך או אמונה ודעה. או שדורשו בדרך ציור ומליצה, או ממליצו על פי משל, או ממציא שיחות בין הנושאים בספור הכתוב כפי אשר צייר בנפשו שראוי שידברו נושאי הספור זה עם זה, ואין צורך לדוגמאות כי כמעט זה כל המדרש האגדי וכבר שמנו לכל אלה לב במקומות שונים עד די (מבוא למכילתא, דור דור ודורשו ח"א פכ"ב). ג) מדרשי אגדה אשר תכליתם ליסר רעיונים ודעות אשר לקחו מעמים זולתם או להוכיח מן הכתובים הפוך דעות אחרים אשר לא ישרו לפי דעות היהדות (דרו"ד שם). מין האגדה הזה פרה ורבה בהורות האחרונים של התנאים לערך התודעות עם דעות הגוים אשר קבלו קצתן ודחתין קצתן ובפרט אחרי שבדורות האלה התפשטה המינות ופרצו בארץ מדרשי מוריה¹). ד) בדרשה בדברי הימים לאומתנו וכל המתיחסים אליה מן העמים היה להם מדרש האגדה למדה כי על פי מה שדרשו הכתובים תארו להם המעשים

המסופרים

1) ע"י בחלק הראשון מחבר זה פכ"ב כ"ג ב"ד. ואמנם מהרבן הבית עד זמן אחרוני התנאים עוד נעלה מין המדרש הזה במדרגה ובכמות. בפרק הזמן הזה שהיה להם דין ודברים עם הרומאים ועם המינים ובפרט לסבת התללות אשר הלאום הרומיים פרה ורבה מדרש האגדה לקרב ולרחק דעות לגנות בעלי דבנם ונוגשים. ובתולדות פרסי החכמים כמו ר"ע ר' יהושע ר"א המודעי וכן עזאי ועוד אחרים וביחוד כדברינו בפרקים הראשונים בחלק הזה כבר ראו המון מדרשים הנדרשים לזנות האלה. ונציר פה רק על השתדלותם לתת לדעת אחרים אשר ישרו בעיניהם יסוד בכתבי קדשנו כמו שאמר רבי מ'רש דבר זה לשוני אמונינו ומקרא מסיעי (סנהדרין צ"א:). וכן אמרנו של בן עזאי איזה חכם וכו' (אבות פ"ג) היה ידוע בלי ספק על שם חכמי נגב שאינם בישראל והיה זה קבלה בעם מוזן קדום כאמור בסוף חמ"ד, וב"ע לא ידעו זה האסר לעצמי כי אם הראה שזה שאמרו חכמי הנגב בהלכתם כבר מפורש בכתבי קדש. כללו של דבר כל מקום שהחכמים קבלו דעות נכירות מן הפרסים או היונים ונולדיתם היו משתדלים להביא לזן ראיות מכתבי קדש ולהראות כי לא נכבדות נחשבו לנו כי אם צננו על ארפת היהדות.

המסופרים. מזה המין הוא רוב ספר סדר עולם המיוחס לרבי יוסי, וברייתות הרבה הפוזרות בכל ספרי התורה שבעל פה. כמו מאמריהם: שהיה פרעה שולט מסוף העולם עד סופו והיו לו שלמונים מסוף העולם עד סופו (מכילתא בשלח פ"א) ד' כתין נעשו עוד על הים (שם פ"ב), בשעמדו שבמים על הים זה אומר אני יורד תחלה לים וזה אומר אני יורד תחלה לים (שם פ"ה), בקרובי אקדש זה דבור שנאמר למשה מסני ולא ידעו עד שבא מעשה לידם (ת"כ דמלאים), כיון שנסעו ישראל לא הכפיקו להלך עד ששמעו שנצטרעה מרים וחזרו וחזרו לאחוריהם (ספרי בהעלתך פי' ק"ו), ואין מספר למדרשים כאלה הדורשים בקורות דברי הימים אשר כלם מביאים הוכחותיהם מן הכתובים. (ה) מדרשי אנדה אשר יסורם סבה עוברת. כי כן דרך הדרשנים בכל זמן להמליץ על פי כתובים בתורה או בשאר כתבי קדש כל הדברים אשר ראו נכון לפניהם לדרשם לפני העם לצורך שעתם. ומה הענין כל המדרשים האנדיים אשר דרשו על הארבע מלכיות וביחוד על רובי וכל כיוצא בהם המוחסס לזמנם ומקומם. (ו) אנדות שאינן משובחות (מבואנו למכילתא). מדרשי אנדה כאלה נולדו מוכן אשר עברו גבולות המדרש בכלל, וגם גדולי החכמים מדורו של ר"ע והאלה לא נזהרו מהם. והחכמים המתונים בדרשותם העמידו דורשים כאלה דין על מדרשיהם והוכיחם לפעמים בדברים קשים. קצת מדרשים טמין הזה נתקיימו לנו מר"ע ועליהם אמר לו ר"י בן בתירה עתיד אתה ליתן את הרין עליהם (ספרי שלח פי' ק"ג ובכ"ט שם ובש"ס) ור"א בן עזריה אמר לו מה לך אצל אנדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות (חגיגה י"ד). סנהדרין ס"ו:). ומדרשים כיוצא באלה דרש ר' פפוס ואמר לו ר"ע דייך פפוס (מכילתא בשלח פ"ה). ונראה מאד כי ר' יהודה בן אלעאי היה אחד מהדורשים אשר פרץ גבולות מדרש האגדה על דרך זה כן מבורר מתוך תוכחתו של ר' יוסי בן דורמסקוס שהוכיחו על דרכו לעוות את הכתובים ואמר אליו עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים (ספרי דברים פי' א') ומביאר מלשון "עד מתי" כי היה דרכו בכך. מדרשי האגדה הנפולים בסוג הזה הם לרוב מדרשים המדברים בגנות אנשי מעלה מהכרעת הכתוב ומדרשו כמו מה שדרש ר"ע בגנותו של צלפחד (ספרי שלח פי' ק"ג), ובגנותו של אהרן (שם בהעלתך פי' ק"ח), או מדרשים באלהות ובמטבעיות הפזמים בכבוד שמים כמדרשו של ר' פפוס ושל ר"ע שהוכיחו עליו רבאב"ע. ונראה שבמשך הזמן פרצו לרוב מדרשים כאלה ועליהם נאמר: תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאון ובוו בשביל להתנאות ולומר אני דורש במעשה בראשית מבוה על כבודו, ואמרו עוד המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא בכבודו של מקום על אחת כמה וכמה (ירוש' תגינה פ"ב ה"א, ב"ר פ"א) ומכון זה בפירוש על שני מיני הדורשים הנזכרים. ודנה כל מדרשי האגדה אשר נתקיימו לנו מהקדמונים נכנסם בששת המינים האלה.

בגדר האגדות שאינן משובחות הכנים אחד המיוחד בדרשי קרמוניותינו (רנ"ק ס"ג הזמן שער י"ד) כל אנדה שענינה מעשה שדים וכשפים לחשים משונים וכפורים זרים, ומשער כי היו בימים קובצים הכוללים אנדות כאלה, וכמו כן נמצאו להם ספרים בפתרון ההלומות, ועליהם יצדק הכנוי ספרי קוסמין אשר קרא להם ר' זעירא (ירוש' שבת פמ"ז), כי היו כוללים דרכי קסמים כאלה (1). והן אבת ראוי לנו להחזיק טובה להחכם הנפלא הזה על השתדלותו להוכיח כי רוח החכמים גם בימים ההם לא היתה נוחה באלה הדגרות, ורק לאחר זמן רוב באו סופרים בני בלי שם והטפילו לחבור התלמוד כל מה שמצאו מן האגדה הזרה בלי בחינה ובקרת. וכונתו להציל הספרות התלמודית והמדרשית מן התערובת אשר התרעמו עליה

(1) כן כתב גם הר"ר ש"ר בערך מילין ערך אנדה. ודע שכל הדברים הראויים לשמוע בערך אנדה לקוחים מדברי רנ"ק בשני פנים והלשון, ותוספות שהוסף משלו קלות הערך הן. עוד יש להעיר על ספר בקרת התלמוד אשר גם הוא האריך לשון בערך אנדה. אבל גם הוא לא יבינו כחות האגדה והשתלשלותה ורוב דבריו אין בהם ממש.

עליה מנגידו. אמנם אם נתבונן בדבר בכחינה נאמנה ובבלי שום פנייה אחרת נמצא כי לא כן הוא. אבל אין ראוי לשפוט על דבריהם לפי מרת הדעות והאמונות של הזמן ההוא. כי אם לפי האמונות והדעות אשר משלו בימים ההם. מי הוא זה ואיזה הוא מן התנאים אשר לא האמינו במציאות השדים? היא אמונה אשר העלו אדם מכלל ורושמה נכרים במשנה ובברייתות (ברכות ג'). שבת פ"ב מ"ה, ערובין מ"א: אבות פ"ה מ"ו, תנינה מ"ו. ובכ"ט), וכל כך חזקה האמונה בהם עד שהיתה סבה לייסוד כמה הלכות (יבמות קכ"ב. גמין ס"ו. סנהדרין מ"ד. ובכ"ט) וכמו כן האמונה בפעולת הכשפים נפרצה מאד בקרבם והחכמים הקדמונים עם שרדפו את פועליהם האמינו בפעולתם. ואמר בן עזאי אחד מגדולי בעלי ההשכלה בומנו-כל היושב ומשמש אפילו עושים כשפים באשפזיא באים עליו (ברכות ס"ב). ואף כן היתה האמונה בלחשים אמונה כללית עוד משנים קדמוניות ובכל הזמנים נמצאו רושמים ברורים ממנה (עי' ח"א פכ"ג). ואף כי האמונה בממשות תחלומות ובאפשרות פתרוניהם אשר יש להם יסוד בכתבי קדשנו (גם זה שם). ועתה איך יעלה על הדעת שהאגדה העוסקת בפניות האלה תחשב לזרה למאמינים בהן באמונה שלמה? ואמנם אם מוכירים החכמים שספרי אנדה ראוי לקראותם ספרי קוסמין אין כונתם לאלה. אבל כן הם הדברים כבר לפנינו בישראל היו ספרי אנדה כתובים על ספר. ספרי אנדה היותר קדומים הם התרגומים אשר בידנו. שני התרגומים של אונקלוס והמיוחס ליונתן בן עוזיאל הם הישנים מכל הנודעים וזולתם. מי שישכיל על דבר ענינם ימצא בהם מספר רב מדרשי אנדה אשר קצתם מתאימים עם הגדות הנמצאות במדרשי אנדה אחרים. תרגומו של יונתן כמעט רובו מדרש אנדה. מר' מאיר נמצאו גם כן קצת שיוירי מדרש אנדה אשר כתבם על ספר (ב"ר פ"א פ"ט פכ"א). וכן נזכרה אנדה דבי רב כתובה (סנהדרין נ"ו): היא הנקראת במקום אחר הלכות בני נח כתובות (ב"ר פל"ד). וכבר בימי ר' ישמעאל הוחל לכתוב קונטרסים כאלה (שבת קט"ו: מ"ג הזמן שם). וכדורו של ר' יוחנן נהפששו ספרי אנדה ופרצו לרב (גיטין ס', ירוש' שבת פט"ו) ור' יוחנן משבח את הלומד אנדה מתוך הספר שלא בסידה הוא משבח (ירוש' ברכות פ"ה ה"א). ובכלל ספרי אנדה הם גם מגילת הסידים (ספרי עקב פי' מ"ח ירוש' סוף ברכות) ומגילת יוחסין (יבמות ספ"ד). אמנם במשך הזמן ההוא פרחו גם ספרות חדשה. קצת מהפריהם היו כתובים בלשון העברית כמנהג הזמן ההוא ודומים בצורתם ודרך מדרשם למדרש האגדה כל זה נראה ברור מכתוביהם הראשונים והאחרונים. ואם אמרו על המינות שהיא מושבת את הלב אולי כונתם על האגדה מסין הוזה שהאגדה מושבת את הלב. ועל כן בהקפדה גדולה הקפידו על ספריהם וקראום ספרי קוסמין. ועתה ברור הדבר שאם ר' זעירא קרא לספרי אנדה ספרי קוסמין בלי ספק גם הוא כוון על האגדות מסין הוזה המשבשות את הדעות. ואבת הדבר שהקפדתם היתה צודקת מאד בראותנו שעם כל הקפדתם לא הצליח בידם לשמור ספרי האגדה שלא יתערבו בהם מאמרי אנדה אשר הורו והוגו מאת דורשים הנמשכים אחר דעותיהם (1).

החלק השלישי מן ההגדה הוא האגדה העוסקת לפעמים דעות קדמוניות. על דרך משל: מעלת התענית היתה גדולה לקדמונים וכן מעלת הניזירות ואמנם כבר דרש ר"ש שהגדורים בנוזר חוטאים על שמונעים עצמם מן היין (ירוש' נדרים פ"א ה"ג). ובן דורו ר' יוסי אמר אין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו (תענית כ"ב:). ורובו האגדות המעוררות על מניעת התענית והניזירות ובלי ספק ראו באיזה זמן מן הזמנים כי הרגילו בני אדם לסגף נפשם על כן שמו לזה גבול ומשמרת.

ואמנם

(1) עי' למעלה ובמ"ג הזמן שהעיר על הפיקא קוטי אורי שנפסקתא רבתי המוכנת בליקס. ועי' שם רפז רצ"ו ושל"א, וברוש' ברכות פ"ב ה"ד ועוד נמצאו הרבה מאמרים דומים לאלו. וקרה לספרי אנדה מה שקרה לספרי הקבלה שנשמעו בהם ענינים ודעות למאות אשר יסודיהם בשופתו של שבתאי צבי וכל מיטתו.

ואנכם מה צורך לנו לדונמאות פרטיות? אם נסתכל באמונות ודעות בבחינת המתואר מעצמות אלהים אשר נודבנו ממעלה אל מעלה, ובתורת המלאכים והרוחות וכל המתווכר לה אשר שנתה פניה בחלוף העתים והמקומות, ובציוריהם מן המשיח והעולם הבא ותחיית המתים אשר בזמנים שונים החליפו תכונתם הלא נראה כי תוקף הדרישה האגרית הפעיל לפעמים לבטל אמונות ודעות קדמוניות. והנה הראנו לדעת כי יש דמיון בין ההלכה וההגדה בבחינת צורתן ובנין. ואולם יש שוי ביניהן גם בזה כי אותן המדות שהשתמשו בהן לדרוש את חלק הדיני וההלכתי שבתורה השתמשו בהן גם כן לדרוש את חלק האגרי. אך כערך נודל חלק האגדה ותכונתו המיוחדת הכרחו להוסיף על מדרש מדרשה, מרות הנאותות רק לאגדה ולא להלכה. ועל כן הגדיל מנין המדות שהאגדה נדרשת בהן על סך שלשים ושתים⁽¹⁾. אלה המדות סדר ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אשר כל נסקו היה באגדה וזה אחד מן הדרשנים הגדולים אשר אכרו עליו כל מקום שאתה מוצא דבריו באגדה עשה אונך בארפכסה.

נודל ערך ההגדה ללומדיה ושומעיה נראה מן ההלכה אשר יהללו החכמים באמנם: רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם למור אגדה שמתוך כך אתה מכיר ומרבך בדרכו (ספרי עקב פי' מ"ט). וגדולי החכמים בדורות התנאים נתנו לה מקום במשנתם כמו להלכות וכמעט עוד יותר מלהלכות⁽²⁾ (מהרד"ק ל"ח:), עד שאמרו: שדברי תורה כלם אחת ויש בה מקרא משנה הלכות ואגדות, והלמדי ניכר כשישנה אגדות כמו בשנותו הלכות (ספרי האיוט פי' ש"ו). ואולם כאשר ברוב הזמנים היו בין חכמי התורה אנשים אשר שמו כל מנתם בחיבור ההלכה ובררישת הדינים האמור והמותר והטמא והטהור והחיוב והפסור; והחקירה בטבעיות ומסוריות, באמונות ובדעות היתה קלה בעיניהם אף כן עמרו הדברים בדורות האחרונים של התנאים, ועל כן היו רבים מן החכמים אשר אמרו: למדתי הלכות ודי לי. ונגד אלה אמרו החכמים הנאמנים שמא תאמר הריני קורא פרשה קשה ומניח את הקלה ח"ל כי לא דבר רק הוא מכנס... שלא תאמר למדתי הלכות ודי לי ח"ל כי אם שמור תשמרן את כל המצוה הזאת כל המצוה למוד מדרש הלכות ואגדות (ספרי שם פי' מ"ח). סכל זה אנו רואים שמדרש ההגדה היה יקר בערכו כמו מדרש ההלכה, וכל המדות והדעות אשר הן עקרי הדת היהדות יסודם במדרש האגדה.

בכלל האגדה הבנינו גם כל ספרי הגדות ישנות הנודעות באומה. זה החלק יקר מאד כי מכפר גדול הגדות ישנות אשר היו בעם נותנות פשר דבר לכמה כתובים. הגדות כאלה כבר נזכרו לפעמים בכתובים מאוחרים ונאותות לפרוש אור על הכתובים הקודמים ולפרשם

(1) הבריתא דל"ב מרות של ר"א בנו של ריה"ג נדפסת בכל ספרי הש"ס שלנו והביאה גדולי הראשונים בכמה חלופי גרסאות. והר"ר יעקב רייפמן כתבנו משיב דבר כתב שיעור אלה המדות הוא לבאר הכתובים לפי פשוטם והנה המפרשים שכתבו בל"ב מרות האגדה נדרשת שצ"ל התורה. וכל זה מפני הקושי שהיה ראוי למור ההגדה דורשת לא נדרשת שהיא האגדה מפרשת הכתובים? אבל שעה בזה כי הכונה על חלק הגדה שבתנאים שהוא נדרש בל"ב מרות ואין פה המקום לפרש אלה המדות רק נעיר על ב' דברים שיש להם יחוס קצת עם הרישונה מדה כ"ו מפעל מנין שדורשין באגדה מפעל שנאמר ויאמר ה' אל יהוא וכן כי המדות ונ"י בנין רביעים ושבו לך על כמה ישראל כנגד ד' דורות וכו'. מנגד מנין שדורשין מנגד באגדה שנאמר חמישים אשר תחתם וכו' וכן ותאמרו לא כי על סוס נגוס ע"כ תנוסין וכו'. והר"ש מקנין גימטריא מנין שדורשין מפעל באגדה שנאמר בספרי הדינים ונ"י וכה"א ויאמר ה' אל יהוא וכו'. מנין שדורשין מנגד באגדה שנא' כה אמר ה' על הרועים לכן הנני נשאתי אתכם נשא ונ"י וכה"א ותאמרו לא ב"י ונ"י וכו' וכל זה בשבט. כי מפעל פירוש לשון נוטל על לשון כירך שמצאנו כ"ס בבריתות נאמר יך וכן למעלה נאמר כ"ס למטה וא"צ להנחת רפ"ס מפעל וכו'. הנכונה כן: מנין שדורשין מפעל באגדה שנא' כה אמר ה' על הרועים... הנני פוקד עליכם את רוע מעליכם. וכן אמרנו... ש"א ח' לכן הנני ונשייתי אתכם נשא וכה"א לא כי על סוס נגוס ע"כ תנוסין וכו'. מנין שדורשין כנגד באגדה שנא' בספרי הדינים אשר תחתם וכו' וכה"א ויאמר ה' אל יהוא וכו' וכן נראה שהיתה הנ"י לפני הולקום ע"י פ' שלח רבו השב"ד. ומדת כנגד ג"ל שהוא דרך דורש המדות או הסורות שדורשים בכל מקום בנגד הוא המדות.

ולפרשם⁽¹⁾. ואמנם הרבה הגדות ישנות כאלה קיימו לנו חכמי המדרש באגדותיהם אשר על פיהם יתברר לנו כמה פעמים הפירוש האמיתי במקרא. ומפרשי המקרא חרשים גם ישנים על בלי שים לב על אלה ההגדות נשארו להם המקראות כספר החתום וחפשו אתר פירושים אשר לא כן⁽²⁾. ואולם כל מיני ההגדות האלה הלכו ברוב הימים דרך עקלתון ונשתת מראיהן כי כאשר בדורות האחרונים הלכה ההלכה ומתמעטת באיכותה אף שגדלה בכמותה אף כן היה גורל ההגדה. והרעה הגדולה מן הכל כי הפשיטו מעליהן בגדיהן החמורות, נעיומות הפיומית, ועשו את אמת הפלפול למדתה ודרשוה כאשר ידרוש איש את הדינים. אך עד זמן אחרוני התנאים היו האגדות משוכחות בחכונתן ולא נגרעו בערכן מן ההלכה. ובלי ספק מצאנו מקומם בכל סדרי המשניות אשר השתמשו בהם התנאים בבתי מדרשה ואף על כן גם ר' יהודה הנשיא ספק לסדר משנתו את מבחרי המאמרים האגדיים מהיות האגדה חלק התורה שבעל פה כמו ההלכה.

פרק שנים ועשרים

המשנה.

חלוקת המשנה לששה סדרים היתה רגילה כבר לקדמונים. הסדר הראשון זרעים. השני מועד. השלישי נשים. הרביעי נזקין. החמישי קדשים. הששי טהרות. וכל סדר נחלק למסכות. השם מסכת — כנוי לתורות ומאמרים המדברים על ענין מיוחד מעניני התורה שבעל פה — כבר רגיל לקדמונים (שבת ג': כ"ט; בבב' כ"ג: קדושין מ"ט: ובב"מ). זרעים יש לו י"א מועד י"ב נשים ז' נזקין ה' קדשים י"א וטהרות י"ב מסכות (רמב"ם) ואף שלפי החלוקה שבתלמוד סדר נזקין יש לה עשר מסכות אין זה אלא חלוקה מאוחרת ודוגמת הדבר מסכת כלים שאף היא נחלקת בתוספתא לשלש כבויז ואינה אלא אחת במשנה. ושם כל שלש המסכות הוא נזקין ושלשתן אחת (ב"ק ק"ב. ע"ז ד'). ובמאמרים כל מי שרוצה להיות חסיד יקיים מילי נזקין (שם ל'). כונו על המסכת לא על הסדר⁽³⁾ וכן נזקין דבי קרנא מכוון על המסכת (שם מ"ז:). המסכות של כל סדר וסדר דומות בבחינת ענין, מלבד בסדר זרעים שנספחה לו מסכת ברכות אשר בהשקפה ראשונה אינה דומה בענינה לענין שאר המסכות של הסדר הזה (רמב"ם בהקדמה), אבל אם נבין כונת הקדמונים מתכונת הברכות יתבררו הדברים על נכון. כי הם חשבו יען

כי
 (1) כבר הצירתי על זה למעלה ובח"א והאריך בדבר הר"ר יו"ט צונץ בחבורו הגדול ג. פ. ואעיר פה על קצת דוגמאות. ב"שעה א': ללא ה' צבאות הותיר לנו שרירי כמעט כסדרם התינו לעמוד דמינו. ומכאן זה מתפרש יפה ע"פ סדר ענין סדרם שלא מצא הקב"ה בקרבה אפילו י' צדיקים וע"כ שחתה ואת הספור הזה ובר הנביא לולא יהיה שרירי כמעט ביהודה או חתוב א"י כסדרם שלא היה בה שרירי כמעט. וכן לא נתפרש מה היה הצדקה הבאה לפנינו על סדרם ופ' "חוקאל מ"ו מ"ס הנה זה היה עין סדרם וגו'. וכן סמאר שם פ' כ' שהלכה התגדה בעם שהיה קצת על ישראל במצרים. ועל זה נרמז גם בתהלים ק"ו: אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך. מתפרש כוח מאמר התורה: הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר הלא ממנו גוי' שאין הבונה כפרש' ששכחו: על ירא ה' וישפוט אלא מכוון על משעים אחר שנעשו הנסים, כאשר לא השכילו נפלאותיך. ולא דבר ריק הוא אמרם: כמה דברים נחב משה חסידים בא דוד ויפסן (ש"ר מ"ו). והרבה ככה.

(2) מאמר הנביא: אשר פרה את אברהם (ושניה כ"ט כ"ב) לא יפורש כי אם על פי ההגדה מהצלת אברהם מאור כשדים. וכן הכתוב: אשר הצאריך מאור כשדים. ואין המקום פה להאריך בדוגמאות, ונגעתי בפנה הזאת מפני שראיתי כי רובם היה להעיר את מפרשי המקרא בכוונתו על כמה כפרים את המפרשים שאינם יהודים ששינוי לב אל ההגדות שנספרי התלמודים והמדרשים. אמנם בדרושה הזאת צריכים אנו להיות פתונים ולהבחין בין הגדה שהיא עקרת נאמחה לפרש הכתוב ובין הגדה אשר המציא על יסוד הכתובים וככנס. ותוך פנה תועיל לנו האגדה ללמדנו מוכן איהו מלה ונורתה. אף במקום שפרוש המדרש רחוק ממשש הכתוב מ"ס יורגו הנחנות את הכתוב נאמר איך מלה לאמרו.

(3) עד אמרו שם יקיים מילי דאבות או מילי דברכות וע"כ כמו שאבות וברכות מכוון על מסכתא כן גם נזקין. ודוגמת נזקין דבי קרנא מצינו קידוש דלוי. רבית דבי ר' חייא, כתובות דבי ר' חייא וכלם אינם מכוונים על הסדר. ועי' בירושלמי ב"מ פ"ד ה"א וקאמר על דבר, שמקור מקומו בב"ב מאן דלא סבר הוא מלהא לא סבר בנזקין כלום הרי דקרא לב"ב בשם נזקין.